

This is the **published version** of the bachelor thesis:

Garsaball Gonzàlez, Laia. *Estudi de l'indústria òssia en les termes de Iesso amb perspectiva de gènere (s. I aC - II dC)*. Treball de Final de Grau (Universitat Autònoma de Barcelona), 2025 (Arqueologia). 105 pàg.

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/328785>

under the terms of the license.

ESTUDI DE L'INDÚSTRIA ÒSSIA EN LES TERMES DE *IESSO* AMB PERSPECTIVA DE GÈNERE (s. I aC – II dC)

Autora: Laia Garsaball Gonzàlez

Tutores: Núria Romaní Sala i Paula Sanchez Bautista

Curs: 2024-2025

Resum

Paraules clau: Indústria òssia – gènere – *lesso* – termes romanes

Aquest treball analitza la indústria òssia extreta de les termes romanes de *lesso* (s. I aC – II dC) amb una perspectiva de gènere. L'objectiu és reinterpretar el material i comprendre la presència i activitat de les dones en l'espai públic. S'apliquen metodologies crítiques, com les de Penelope Allison, per evitar estereotips anacrònics usats habitualment en arqueologia.

Un dels punts més importants és el material, que inclou 68 objectes, prové majoritàriament de deposició secundària, dificultant la documentació espacial i cronològica precisa, a diferència de jaciments com Pompeia. Dels objectes analitzats, les *acus crinalis* (agulles de cap) són les que més clarament es poden associar amb les dones, recolzat per la comparació amb contextos funeraris de Tàrraco i fonts clàssiques i iconogràfiques, tot i que s'adverteix que no és una atribució exclusiva. Altres objectes, com les agulles de cosir, *denes* i *ligulae*, no permeten una atribució de gènere definitiva a causa de dades insuficients o usos transversals.

La conclusió principal subratlla la dificultat d'establir el paper exacte de la dona a les termes de *lesso* per la naturalesa de la deposició del material i el nombre limitat d'indicadors clars. Es recalca la necessitat de mantenir una visió crítica en l'atribució de rols de gènere.

Abstract

Keywords: Bone industry – gender – *lesso* – Roman baths

This study analyzes the bone industry extracted from the Roman baths of *lesso* (1st century BC – 2nd century AD) from a gender perspective. The objective is to reinterpret the material and understand the presence and activity of women in the public space. Critical methodologies, such as those of Penelope Allison, are applied to avoid anachronistic stereotypes commonly used in archaeology.

One of the most important points is that the material, which includes 68 objects, mostly comes from secondary deposition, complicating precise spatial and chronological documentation, unlike sites such as Pompeii. Among the analyzed objects, *acus crinalis* (hairpins) are the most clearly associated with women, supported by comparison with funerary contexts from Tarraco and classical and iconographic sources, although it is noted that this is not an exclusive attribution. Other objects, such as sewing needles, *denes*, and *ligulae*, do not allow for a definitive gender attribution due to insufficient data or transversal uses.

The main conclusion highlights the difficulty in establishing the exact role of women in the baths of *lesso* due to the nature of the material's deposition and the limited number of clear indicators. The necessity of maintaining a critical view when attributing gender roles is emphasized.

Al meu pare.

Agraïments

Vull agrair a la Paula i la Núria pel suport en la realització d'aquest treball a l'igual que el de tot l'equip del GRAC durant aquests darrers quatre anys.

A l'Izan, la Núria i el Roger per fer-me més fàcil el dia a dia a la universitat.

A la Claudia, Itziar, Javier, Júlia, Neri i l'Olau per ajudar-me sempre en tot el que he necessitat.

Al meu germà i la meva mare per confiar incondicionalment sempre en mi.

ÍNDIX

1. Introducció	9
2. Objectius.....	10
2.1. Objectius generals.....	10
2.2. Objectius específics.....	10
3. Estat de la qüestió	10
3.1. Indústria òssia	11
3.2. Noves aproximacions de la dona en l'antiguitat	12
3.2.1. Associació del material a un gènere	15
4. Metodologia	17
5. La ciutat romana de Iesso.....	18
5.1. Les termes públiques	20
6. Estudi dels objectes d'os	25
6.1. Context del conjunt.....	25
6.2. Descripció del conjunt	26
6.2.1. <i>Acus crinalis</i>	27
6.2.2. Agulles de costura i filat.....	30
6.2.3. Punxons	33
6.2.4. Agulles indeterminades.....	34
6.2.5. Objectes de medicina o cosmètica	34
6.2.6. Denes.....	36
6.2.7. Mà nec.....	37
6.2.8. Aplic.....	38
6.2.9. Objecte indeterminat.....	38
7. Discussió	39
7.1. Presentació general del conjunt	39
7.2. Associació dels objectes a un gènere.....	40
7.2.1. Agulles de cosir	43
7.2.2. <i>Acus crinalis</i>	44

7.2.3.	Denes	45
7.2.4.	<i>Ligulae</i> i culleretes	45
7.2.5.	Mànec.....	46
7.2.6.	Aplic de mobiliari.....	46
7.3.	Cronologia del material.....	46
8.	Conclusions finals.....	47
9.	Bibliografia.....	50
10.	Bibliografia clàssica.....	54
11.	Annex 1 – Models de fitxes	55
11.1.	Agulles	55
11.2.	Objectes arrodonits	55
11.3.	Culleres	56
11.4.	Altres objectes.....	56
12.	Annex 2 – Catàleg del material	57
13.	Annex 3 – Inventari del material	95

ÍNDIX DE FIGURES

Fig. 1 Hipòtesi de com seria la plana i urbanisme de la ciutat romana de lesso.....	18
Fig. 2 Vista aèria del Parc Arqueològic de Guissona després de la museïtzació del 2011, amb els elements arqueològics coneguts del barri nord de lesso.	19
Fig. 3 Vista aèria de la zona Termes, amb els 6 sectors de treball diferenciats des del 2004	21
Fig. 4 Planta amb una hipòtesi restitutòria de les termes en la seva fase 1	21
Fig. 5 Planta amb una hipòtesi restitutòria de les termes en la seva fase 2.	22
Fig. 6 Planta amb una hipòtesi restitutòria de les termes en la seva fase 2	23
Fig. 7 Planta de les termes; destacades en negre les restes corresponents a la fase 2	24
Fig. 8 Restes d'una claveguera de la fase 3 superposada a les restes de la piscina del frigidarium de la fase 2. A la dreta, restes d'una piscina de la fase 3.....	25
Fig. 10 Fotografia de totes les acus crinalis de cap esfèric de les termes romanes de lesso.....	28
Fig. 10 Fotografia dels paral·lels trobats en el número d'inventari A.2. de M ^a Ines Tabar i Mercedes Unzu.....	28
Fig. 12 Fotografia dels paral·lels trobats en el número d'inventari A.4. de M ^a Ines Tabar i Mercedes Unzu.....	29
Fig. 11 Fotografia de totes les acus crinalis de cap esfèric de les termes romanes de lesso.....	29
Fig. 13 Imatge de l'exemplar d'agulla amb el cap decorat de les termes romanes de lesso.....	30
Fig. 14 Fotografia dels paral·lels trobats en en el número d'inventari B.1. de M ^a Ines Tabar i Mercedes Unzu	30
Fig. 15 Fotografia de totes les agulles amb perforació rectangular trobades a les termes de lesso.....	31
Fig. 16 Fotografia dels paral·lels trobats en en el número d'inventari I.4 per M ^a Ines Tabar i Mercedes Unzu.....	31
Fig. 17 Fotografia de totes les agulles amb perforació rectangular i dues circulars trobades a les termes de lesso.	32
Fig. 18 Fotografia dels paral·lels trobats en el número d'inventari I.6. de M ^a Ines Tabar i Mercedes Unzu.....	32
Fig. 19 Fotografia de totes les agulles amb perforació en forma de vuit.....	33
Fig. 20 Fotografia dels paral·lels trobats en en el número d'inventari I.1. de M ^a Ines Tabar i Mercedes Unzu.....	33

Fig. 21 Fotografia de tots els punxons trobats a les termes de lesso.....	34
Fig. 22 Fotografia dels paral·lels trobats en el l'inventari de MacGregor amb el nom «Headless Pins»	34
Fig. 23 Fotografia de la cullereta.....	35
Fig. 24 Fotografia dels paral·lels trobats a Poitiers en l'inventari de Bertrand amb el nom «Cuillères».....	35
Fig. 25 Fotografia dels paral·lels trobats en l'inventari de Mezquiriíz	35
Fig. 26 Fotografia de la tija de cullereta.	35
Fig. 27 Fotografia dels dos fragments de lígula de les termes romanes de lesso.	36
Fig. 28 Fotografia dels paral·lels trobats en l'inventari de Mezquíruz trobats en jaciments navarresos.....	36
Fig. 29 Fotografies de les des denes trobades la Zona Termes de la ciutat romana de lesso.....	37
Fig. 30 Fotografia dels paral·lels trobats en l'inventari realitzat per MacGregor	37
Fig. 31 Fotografia dels paral·lels trobats en l'inventari realitzat per MacGregor.....	37
Fig. 32 Fotografia de l'exemplar de mànec trobat a la ciutat romana de lesso.	37
Fig. 33 Fotografia de l'aplic de mobiliari trobat a les termes romanes de lesso.....	38
Fig. 34 Fotografia dels mànecs.....	38
Fig. 35 Gràfic amb els percentatges de tot el material trobat a les termes romanes de lesso.....	39
Fig. 36 Gràfic amb el percentatge de d'acus crinalis en el període d'abandonament (taronja) i període d'ocupació (blau).....	46

ÍNDIX DE TAULES

Taula 1 Taula amb el resum de les agulles de cosir, acus crinalis i denes en l'estudi de Judit Ciurana	43
--	----

1. Introducció

Aquest treball realitza un estudi de la indústria òssia trobada en les termes de la ciutat romana de *Iesso*, Guissona (la Segarra). L'objectiu és catalogar el material i realitzar una nova interpretació del material que vagi més enllà de la seva simple classificació, incorporant-hi una perspectiva de gènere. Aquesta, es tracta d'una indústria poc estudiada, ja que l'acadèmia no li dona importància fins a mitjan del segle XX. En aquest treball ens hem pogut centrar gràcies al laboratori d'Arqueologia Clàssica de la Universitat Autònoma de Barcelona (GRAC) els quals no m'han cedit únicament el material, sinó també l'espai del seu laboratori.

L'objectiu és entendre quina és la presència de la dona en les termes seguint les investigacions que realitza Penelope Allison a Pompeia (2008, 2015). Els seus estudis previs ens han mostrat les diferents formes que utilitza en el seu context per tal d'unir dues metodologies que no havien estat relacionades fins ara, com són els estudis de gènere i la recerca sobre el material ossi. Aquestes investigacions s'han aplicat en casos excepcionals com és la ciutat de Pompeia, la qual gràcies al seu segellament ha permès vincular directament el material amb cossos sexats, espai i cronologia.

En aquest treball volem relacionar les metodologies aplicades per Allison en un espai com les termes de la ciutat de *Iesso* el qual va tenir tres fases d'ús compreses entre els segles s. I aC – II dC. A partir del segle III dC s'inicia el procés d'abandonament progressiu on les restes es van anar degradant fins convertir-se en camps de conreu. Aquest factor, és clau en la interpretació d'aquest material, ja que els espais i la cronologia són més complicats de documentar en jaciments que han estat abandonats de forma progressiva que no pas en contextos com Pompeia.

Tot i aquestes dificultats volem aplicar aquesta metodologia a les termes de *Iesso* per entendre si amb aquesta perspectiva es pot investigar qüestions de gènere en jaciments amb característiques d'abandonament progressiu. També, és interessant veure si es poden determinar els usos del material i esbrinar, si es pot, les funcionalitats dels diversos espais. A part, incloent el factor cronològic i entendre si existia una diferència en tot el període d'ocupació.

2. Objectius

2.1. Objectius generals

1. Analitzar la presència de la dona en les termes romanes a través de l'estudi d'indústria òssia. Volem intentar estudiar si realment estaven presents en aquest espai, i quina és l'activitat que hi durien a terme.
2. Elaborar possibles associacions de gènere a la indústria òssia basant-nos en els principis metodològics i teòrics d'investigadores com Penelope Allison o Amy Russell i veure si es poden aplicar en jaciment amb un abandonament progressiu.

2.2. Objectius específics

1. Realitzar un catàleg amb la classificació dels objectes trobats a les termes romanes de *Iesso*. Volem generar un registre sistemàtic i rigorós de totes les interpretacions que farem amb el material.
2. Determinar la funcionalitat dels objectes d'os trobats dins del context termal. Amb aquest aspecte podrem conèixer si les dones que accedien al complex era com usuàries de les termes, o per realitzar alguna tasca productiva.
3. Comparar les dades cronològiques dels objectes i entendre si han tingut una presència regular en les diferents fases d'ocupació de les termes.
4. Fer una anàlisi espacial del registre material. Per intentar determinar si hi ha una zona més freqüentada per un gènere concret.

3. Estat de la qüestió

Per realitzar aquest treball és necessari combinar dues línies teòriques diferents. En primer lloc, les identificacions de la indústria òssia per tal de catalogar i identificar els diferents objectes trobats. En segon lloc, cal veure com utilitzar els resultats del material per extreure conclusions amb perspectiva de gènere.

És per això, que en l' apartat d'estat de la qüestió es dividirà en: marc teòric d'indústria òssia i teories per aproximar-se a la dona en època antiga.

3.1. Indústria òssia

La indústria òssia en època romana esdevingué un producte derivat de les antigues societats cèltiques d'Europa. Utilitzaven materials durs d'animals, com l'os, la banya i la fusta de cérvol, per fabricar eines i objectes útils per la vida quotidiana (Bertrand, 2008, p. 112-120). El procediment emprat per elaborar-los es basava en diferents passos: neteja i eliminació de matèries orgàniques de l'objecte; assecat i curació per fer el material més resistent; serrat per obtenir la forma desitjada; trencament controlat de la peça per perfeccionar la forma; allisat de la superfície després del tall. Un cop duts a terme aquests passos s'hi aplicaven tècniques de perfecció de l'objecte segons la funció. S'hi incloïen cisellat, rebaixos, gravats, forats i en alguns casos modelatge amb calor (Bertrand, 2008, p. 114-116).

La historiografia de la indústria òssia no s'inicia fins a finals del segle XX, on es comencen a fer recerques sobre els aspectes de producció i economia del procés de fabricació (Guillamón, Martínez, 2023, p. 134). El motiu principal per aquest estudi tan tardà és la manca de fonts clàssiques, ja que es tractava d'un treball artesanal poc valorat. Referint-se a opinions d'autors com Sèneca amb paraules pròpies com una activitat "servil i vulgar" (Guillamón, Martínez, 2023, p. 134).

A escala internacional els primers treballs són realitzats per Jean-Pierre Béal, qui l'any 1979 presenta al Museu de Dijon (França) l'exposició: *Le cycle de la matière: l'os*, captant així l'atenció tant dels arqueòlegs com del públic general sobre uns objectes fins al moment obviats (Blasco, 2022, p. 7). Els anys 1983 i 1984 crea una tipologia d'aquest material, basant-se en les col·leccions dels museus de Lyon i Nîmes que es converteixen en precedents a tota Europa. A partir d'aquest autor s'estableixen dos termes diferents per dividir la indústria òssia: "*petits objets*" i "*tableterie*" (Leri et al., 1996). El primer engloba peces de petit format que sovint passen desapercebudes en el registre arqueològic, tot i que poden tenir un gran interès interpretatiu. El segon terme s'utilitza per descriure l'art de treballar materials durs d'origen animal com és l'os, l'ivori o la banya per transformar-los en objectes mitjançant tècniques artesanals (Blasco, 2022, p. 7).

Una altra obra clau en l'estudi de l'os és el llibre d'Arthur MacGregor: *Bone, antler, ivory and horn: the Technology of skeletal materials since the roman period* (1985). Aquest llibre aporta una nova visió taxonòmica, tipològica, tecnològica i funcional a les peces conegudes en l'Europa d'influència celta des d'època romana fins a l'Edat Moderna, sobretot, fa referència a les característiques pròpies de cada matèria primera. També cal destacar l'obra de Bertrand (2008) que, juntament amb les opinions de diversos

investigadors, reflexiona sobre el valor social de l'objecte d'os en època romana. (Guillamón, Martínez, 2023, p. 134).

Els primers treballs sobre la indústria òssia als conjunts d'*Hispania* estan enfocats a la iconografia i al caràcter ideològic dels artefactes, i no tant a l'activitat artesanal. Sobretot, estudien els ídols tallats a l'os que es troben al Museu de Mèrida (Maluquer de Motes, 1956; Mérida, 1933), o les nines de terracota i os fet per Balil Illana (1962). Però no és fins a la publicació dels estudis d'Elsa Ávila França (1968, 1969 i 1971) del material d'os i metall trobats a la ciutat de *Conimbriga* que els estudis d'aquest material fets des del punt de vista tecnològic cobren importància. En aquest treball l'autora realitza una de les classificacions més completes. Després d'aquest precedent sorgeixen més investigacions, com la de María Ines Sarrías i Mercedes Unzu Urmeneta: "*Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra*" (1985), les quals realitzen un estudi de diferents jaciments navarresos. Hi apliquen tota la recerca dels seus precedents i posen en comú les tipologies trobades en diferents jaciments europeus. És important destacar també Sebastián Rascón Marqués i col·laboradors: "*Contribución al conocimiento de algunas producciones en hueso de la ciudad hispanorromana de Complutum: el caso de las acus orinales*" (1995), que amplien o puntualitzen el que havia proposat Ávila i construeixen una recopilació de totes les tipologies establertes pels autors clàssics com Béal o MacGregor. Finalment, cal destacar l'article de German Rodríguez Martín: "*Artisanos y talleres del hueso en la Hispania Romana, Artífices idóneos: Artisanos, talleres y manufacturas en Hispania*" (2014), el qual parla de 41 llocs a la península on s'ha estudiat la indústria òssia i de 19 d'ells que tenen presència de tallers sobre aquestes matèries primeres (Guillamón, Martínez, 2023, p. 134).

3.2. Noves aproximacions de la dona en l'antiguitat

Com hem esmentat prèviament, en aquest treball es vol identificar qüestions de gènere en la interpretació. Per fer-ho seguirem les teories arqueòlogues realitzades per diverses autores que aborden les dificultats d'aquest tema i investigar la presència de les dones en diversos espais. Aquestes teories sorgiran com a reacció en vers la tendència historiogràfica tradicional que assumeix patrons de comportament en la vida quotidiana del món romà, basades en estereotips anacrònics.

Una de les qüestions de gènere més freqüents en el món romà és l'associació de l'espai públic al rol masculí i el privat al femení (Allison, 2015). Aquestes concepcions es basen en les fonts clàssiques que perpetuen aquesta hegemonia de la segregació. Un exemple és Vitruvi on al llibre *De Architectura* (Llibre VI, capítol 7) mostra de forma clara quin és

el rol de cada gènere dins l'espai domèstic: les cases tenen parts diferenciades, de les quals les que es troben al davant, com els vestíbuls, els *atris* i els *peristils*, són comunes i accessibles per a les trobades; mentre que els espais interiors es disposen per a l'ús dels amos i de la família (Allison, 2001).

Dins la *domus* també se separa l'espai públic, vinculat a la figura masculina, i privat, vinculat al rol femení. Autors com Walter Scheidel neguen aquestes teories, ja que troba improbable que la dona únicament treballi en l'espai domèstic. Es justifica en les classes populars, les quals no tenen un nivell econòmic prou sòlid per mantenir la dona exclusivament en l'espai privat i l'home al públic (Scheidel, 1995, p. 216-217). Per tant, novament trobem que les separacions tradicionals de l'home fora de casa i la dona dins no se sostindrien ni en tots els casos ni en totes les classes socials.

Diverses autores trenquen amb el discurs hegemònic qüestionant-se quin era el paper real de la dona dins l'Imperi Romà. Una de les precursoras fou Penelope Allison, la qual basa els seus estudis en els vestigis arqueològics contrastant-los en les fonts textuals i així generant nous discursos crítics. Allison assenyala que l'absència d'aquesta dualitat de disciplines dificulta la comprensió de les estructures de gènere romanes, depenent dels textos clàssics tradicionals o dels rols preconcebuts de les estructures modernes (Allison, 2001). La solució que troba la investigadora és detectar la implicació real que tenen els homes i les dones dins de l'hàbitat. Per fer-ho té la necessitat de vincular els objectes i el gènere per tal d'identificar si els espais es poden vincular o no a un sexe/gènere. La investigadora percep que és una tasca complexa, ja que s'ha d'evitar caure en els anacronismes dominants en la historiografia i s'ha de tenir present que un mateix objecte pot ser usat per ambdós gèneres.

Allison du a terme la classificació mitjançant una base de dades digital on hi inclou la descripció concreta dels objectes. Un cop establert això, ho compara amb diferents fonts textuals i altres jaciments arqueològics, després, es compara amb la funcionalitat que se li ha donat als objectes proporcionant la informació per fer una classificació de gènere aproximada (Allison, 2008, p. 6-7). És important destacar que els tipus d'objectes trobats depenen totalment del context. En el cas dels estudis d'Allison, que se centren en un entorn militar, s'observa una associació clara entre els homes i objectes relacionats amb la indústria armamentista. En canvi, les dones es vinculen amb una altra tipologia d'objectes, com ara fermalls de bronze, ampolles de vidre, agulles i discos d'os. En general, aquests són elements decoratius (com mobiliari), peces de joieria com collarets, fusaioles (usades per filar) i fitxes de joc. Aquests objectes es classifiquen sovint segons la seva mida (Allison 2015, p. 104-106). Més enllà d'aquesta divisió binària, també s'hi

identifiquen estris d'ús compartit, com eines d'escriptura, objectes d'ús quotidià com llums d'oli, vaixelles, petits estris de cuina, i peces de roba i calçat (Allison 2008, p. 7-8).

L'autora també reconeix que aquesta classificació entre masculí i femení presenta problemes, ja que els utensilis mai tenen una categoria fixa. A més, els rols de gènere en l'època romana no eren estables ni durant tot el període ni en totes les regions. Afegint també els límits del registre arqueològic en què els materials no donen una imatge clara de com eren utilitzats dins els rols de gènere. És per això, que es fa necessari prendre una interpretació crítica evitant conclusions simplistes (Allison, 2008, p. 8-9). Per tant, en aquests estudis serà necessària la contextualització de qualsevol atribució de gènere dins d'un marc crític. Es tracta d'entendre com aquests objectes reflecteixen les dinàmiques quotidianes del món romà (Hales, 2015, p.12).

Amb l'objectiu d'aprofundir en l'estudi dels comportaments en l'àmbit quotidià, Allison pren com a cas d'estudi un campament militar. La seva metodologia es basa en l'anàlisi de la distribució d'artefactes en la casa VII de Pompeia, ocupada per militars, datats entre els segles I i II dC. Mitjançant l'ús de Sistemes d'Informació Geogràfica (SIG), visualitza la ubicació dels objectes trobats, i així, interpretar la configuració dels espais i aportar evidències sobre la presència de dones i infants (Allison, 2008, p. 6-14).

Una altra investigadora que busca corregir les idees preconcebudes de la historiografia tradicional és Amy Russell, la qual seguint les diferents cronologies de l'Imperi romà busca trobar una solució al mateix problema que planteja Allison. Utilitza les fonts arqueològiques, atorgant un paper central als ambients arquitectònics com a elements determinants. Defineix els espais associats a les dones a partir de dos paràmetres: una estructura còmoda per la socialització i un ambient decoratiu que inclou referents femenins (Russell, 2015, p. 171-173). Amb aquests indicis conclou les seves idees en què determinats espais estaven reservats específicament per a l'ús d'un gènere, tot i que també pot estar vinculat a un gènere de forma conceptual (Russell, 2016, 166).

Cristina Murel també ha tractat aquest mateix cas en les seves investigacions sobre el Fòrum. Tot i la presència d'estàtues femenines, en aquest espai, Murel indica que això no implica necessàriament una participació real de les dones. Segons ella, cal analitzar amb detall les representacions, i especialment aquelles figures femenines amb una vestimenta senzilla, ja que podrien oferir una visió més precisa del rol social que exercien (Murel, 2023, p. 155-156).

Per fer referència a l'espai que es tractarà en aquest treball cal destacar la disgregació de gènere dins el complex de les termes. Una de les investigadores cabdals és Monika Trümper, la qual troba als textos clàssics que existien banys femenins separats, però,

en canvi, arqueològicament no s'ha detectat cap evidència (Trümper, 2012, p. 37). Segons l'autora és habitual que els banys romans tardorepublicans se separessin en dues seccions diferents. Generalment, la secció femenina era més petita que no la masculina, cosa que indica un menor nombre de dones assistents a aquests espais o que hi passaven menys temps (Trümper, 2012, p. 38). L'altre marcador serien els horaris, els quals estaven oberts per les dones al matí i pels homes a la tarda trobats en diversos autors clàssics com Juvenal, Plini el Jove o fins i tot inscripcions termals (Trümper, 2012, p. 39). Conclou que les dones només tenien accés a les sales de neteja i no tant a les sales de relaxament. És molt destacable, que la separació de gènere era una preocupació constant, però es resolia de manera flexible depenent del lloc (Trümper, 2012 p. 42-43). Per tal de realitzar aquest estudi, l'autora ha utilitzat una metodologia comparativa entre diferents jaciments. Concretament, s'ha basat en una anàlisi de dades existents de 85 banys, amb aquestes va buscar un estudi arquitectònic a partir dels elements estructurals, la seva distribució i la tipologia cronològica. També analitza les diverses formes de moviment dels usuaris dins els banys (Trümper, 2012, p. 39-42).

3.2.1. Associació del material a un gènere

Un cop establertes les teories de la indústria òssia i l'arqueologia de gènere, com es pot fer un estudi del material deixant fora les tendències historicistes i els anacronismes?

Per realitzar-ho cal tornar a Penelope Allison, la qual estudia l'any 2006 la importància de la distribució dels objectes: "*Mapping for gender: Interpreting artefact distribution inside 1st- and 2nd-century A.D. forts in Roman Germany.*". Per altra banda, el 2015 fa un estudi sobre la forma més adequada de relacionar un objecte a un gènere (sexe) concret: "*Characterizing Roman artifacts to investigate gendered practices in contexts without sexed bodies.*" En aquells treballs busca comprendre les pràctiques socials amb perspectiva de gènere, a través de l'anàlisi minuciosa de la cultura material. És necessari fer aquesta associació quan les evidències són inexistents o escasses. Segons Allison, existeixen dues metodologies que depenen de si hi ha o no un cos sexuat en el context arqueològic. En cas que hi sigui s'establirà una relació directa entre l'objecte i el sexe del cos; si no hi és, serà necessària l'aplicació de diverses metodologies per poder associar l'objecte a un gènere específic (Allison, 2006, p. 103-106).

Per poder donar gènere als objectes s'ha de fer una descripció detallada dels fragments trobats, tenint en compte la seva morfologia, materials, tècniques de fabricació i qualsevol rastre d'ús o decoració, és a dir, qualsevol particularitat que el diferenciï d'altres objectes. Un cop establerta, cal analitzar quins altres elements es disposen en

aquell espai que indiqui la seva funcionalitat. Per exemple, una agulla de cosir trobada amb eines de filar podria suggerir un context d'activitats tèxtils (Allison 2015, p.109).

Un cop establert això, serà necessari trobar paral·lelismes en altres contextos arqueològics on es disposi d'informació sobre el sexe dels individus. Per fer-ho es poden usar contextos funeraris amb esquelets sexats, ja que la presència consistent d'objectes en aixovars femenins o masculins pot suggerir una associació de gènere diferent de la preconcebuda (Allison, 2015, p. 109-114). Un exemple és l'exposat per Astrid Böhme-Schönberger (2008, p.145) la qual investiga sobre les *Distelfibel* (fermall). Tot i que inicialment es creia que era utilitzat únicament per soldats romans la seva presència en tombes sexuades en un entorn urbà indica que tindria una possible associació femenina (Allison, 2015, p. 111). Tot i ser menys comunes per a la vida quotidiana en classes socials humils, les estàtues, pintures o inscripcions figuratives de dones són una altra font d'on extreure informació, com s'ha comentat en l'apartat anterior. Altres tipus de fonts no literàries com grafits o diplomes militars poden proporcionar perspectives sobre les veus i les pràctiques de dones de grups socials molt diferents (Allison, 2015, p. 106).

També serà necessari remarcar la ubicació d'aquests objectes dins del jaciment. La distribució espacial pot revelar patrons significatius que suggereixin àrees d'activitat o presència predominant d'un gènere o l'altre. La utilització de Sistemes d'Informació Geogràfica (SIG) esdevé una eina important per realitzar aquesta anàlisi, ja que permet entendre la distribució dels artefactes en relació amb altres elements del jaciment. Sumat a això, cal estudiar el context de l'espai; la presència de determinats objectes en l'àmbit domèstic, per exemple, pot no tenir les mateixes implicacions que en els espais comercials (Allison, 2006, p. 40).

Exposats tots aquests punts és important remarcar que aquestes associacions no són necessàriament exclusives d'un sol gènere. Un objecte pot ser utilitzat per diferents gèneres i a més pot canviar segons el moment cronològic o la regió. De fet, Allison adverteix contra les assumpcions directes i acrítiques entre objectes i gènere. Parla de les agulles que, tot i ser un atribut femení, la seva escassetat en enterraments romano-britànics és complicada d'associar amb la figura femenina (Allison, 2015, p. 114).

A través dels indicadors de gènere en diversos contextos es poden desenvolupar eines interpretatives que possibilitin una comprensió més rica i matisada de com el gènere estructurava la vida social en el passat. Aquest plantejament ens permetrà desmentir interpretacions tradicionals que sovint han estat androcèntriques i explorar la influència del gènere en l'organització de l'espai, les activitats quotidianes, les relacions socials i les identitats (Allison, 2006, p. 20).

4. Metodologia

Per iniciar aquest treball, el primer pas ha estat identificar els estudis previs relacionats tant amb les classificacions d'indústria òssia com amb les noves investigacions sobre el gènere a l'antiguitat a través de l'arqueologia. Això, m'ha permès realitzar un marc teòric general per poder identificar quines peces hi ha en el material de les termes i la seva funcionalitat. Per altra banda, a partir de la lectura de bibliografia especialitzada, s'ha pogut veure com altres investigadores relacionen els objectes amb un gènere concret a través de cossos sexuats.

El material d'estudi d'aquest treball ha estat trobat en les campanyes arqueològiques d'entre 2004 i 2022 a les termes de la ciutat romana de *Iesso* (Guissona). En total s'ha extret material d'indústria òssia de 36 UE diferents. Hem de ser conscients que totes aquestes estan formades per deposició secundària, el que ens indica que aquest material ha estat dipositat després del seu moment d'ús. Tot i això, considerem que les restes es disposarien allà just en el moment d'abandonament pel que el més probable és que usessin materials del mateix espai i pròxims, pel que el considerem representatiu sobre les activitats que es feien a les termes.

Per obtenir el material s'ha fet un buidatge dels Magatzems del Laboratori d'Arqueologia Clàssica. Alguns dels materials ossis de la Zona Termes no han pogut ser catalogats, ja que estan dipositats al Magatzem del Museu de Guissona, actualment no accessible al públic. És important remarcar, doncs, que no contem amb la totalitat del material ossi de les termes de *Iesso*, tot i que sí la gran majoria. Per trobar-los es van buscar els objectes ja individualitzats en l'inventari de l'equip d'investigació i seguidament, es va revisar cadascuna de les UE identificades a les termes dipositades al magatzem del Laboratori del GRAC per verificar que no hi faltava cap objecte no separat anteriorment.

Un cop obtingut el material s'ha distribuït la seva informació bàsica en un inventari general fet amb Excel recollint els paràmetres de: nom del jaciment; zona excavada; any d'excavació; sector d'on pertany l'estrat; número d'UE; sigla de la peça; núm. d'inventari marcat per la classificació del jaciment; número de fragments trobats; forma de l'objecte; cronologia de la forma; cronologia de l'estrat; bibliografia necessitada per identificar la forma (Annex 3). Un cop establert això, es classificaran aquells individus que s'ha pogut identificar la seva tipologia seguit d'un catàleg propi identificat amb el seu número d'inventari amb la sigla TERM-.

Un cop realitzada la base de dades hem separat aquells individus als quals se li ha identificat una tipologia i els hem registrat en un catàleg. Aquest, es basa en un recull de les fitxes tècniques dels objectes on si disposa la següent informació: any d'excavació;

sector i àmbit d'on s'ha trobat; número d'UE; número d'inventari; número de catàleg; cronologia del context; tipus d'UE; forma de la peça; estat de conservació; descripció de la peça; observacions; fotografia de l'objecte. Per tal de deixar un registre acurat de les mides, s'ha fet quatre models diferents de fitxa que varien en les dades mètriques depenent de la morfologia de l'objecte: agulles; objectes arrodonits; culleres; altres. També, s'hi ha afegit un apartat de registre fotogràfic fet amb una càmera fixada en un trípode, un fons blanc i tres focus, dos d'ells amb llum blanca i un amb una llum tènue per evitar reflexos en l'objecte (Annex 2).

Seguidament, hem utilitzat el fons bibliogràfic per tal d'informar-nos del context del de Guissona i contextualitzar bé tot l'espai treballat. Seguidament, hem identificat totes les peces d'indústria òssia marcant les tipologies basades en els estudis de Mª Inés Tabar i Mercedes Unzu (1985), d'Arthur MacGregor i la investigadora María Ángeles Mezquíriz (2009).

Finalment, per realitzar la discussió hem seguit les metodologies establertes per Penelope Allison. Per fer-ho es compararà el nostre material amb el trobat per Judit Ciurana sobre els materials de les necròpolis de Tàrraco i el seu ager (2011).

5. La ciutat romana de *lesso*

L'antiga ciutat romana de *lesso* està ubicada sota l'actual ciutat de Guissona (Sagarra). Es fundà al voltant de l'any 100 aC segurament amb categories de municipi llatí (Guitart, et al., 2023, p. 73-91). Els principals motius que portaren els romans a escollir aquesta àrea geogràfica foren l'explotació dels recursos naturals de la plana de Guissona. Aquests són la presència d'un aqüífer subterrani molt ric i de cursos fluvials propers, els rius Sió i Llobregós, afegint-hi un terreny poc accidentat propici per l'explotació agrícola.

La ciutat té una forma poligonal establerta seguint un pla ortogonal amb una extensió aproximada de 15 i 18 hectàrees (fig. 1), organitzada amb carrers distribuïts de forma

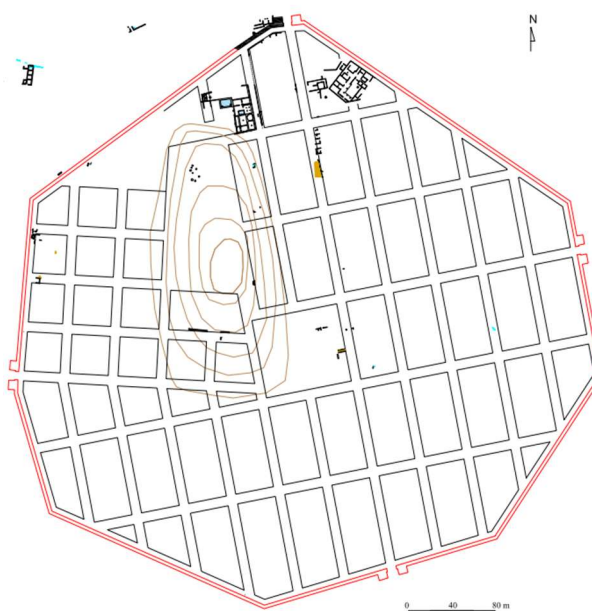

Fig. 1 Hipòtesi de com seria la plana i urbanisme de la ciutat romana de *lesso* (Giralt, et al., 2023, p. 73-91).

ortogonal i protegida per una muralla d'entre 2,5 i 3 m d'amplada (Pera, et al., 2006, p. 3-34).

La investigació arqueològica del jaciment va començar l'any 1933 on s'hi van descobrir diverses sitges i les restes d'un poblat del bronze final. No va ser fins després de la repressió franquista que es van poder reprendre les excavacions sistemàtiques entre els anys 1974-1978 on es van fer les diverses campanyes per constatar el potencial del jaciment. Això, fou l'inici de l'excavació en extensió en alguns punts del jaciment i

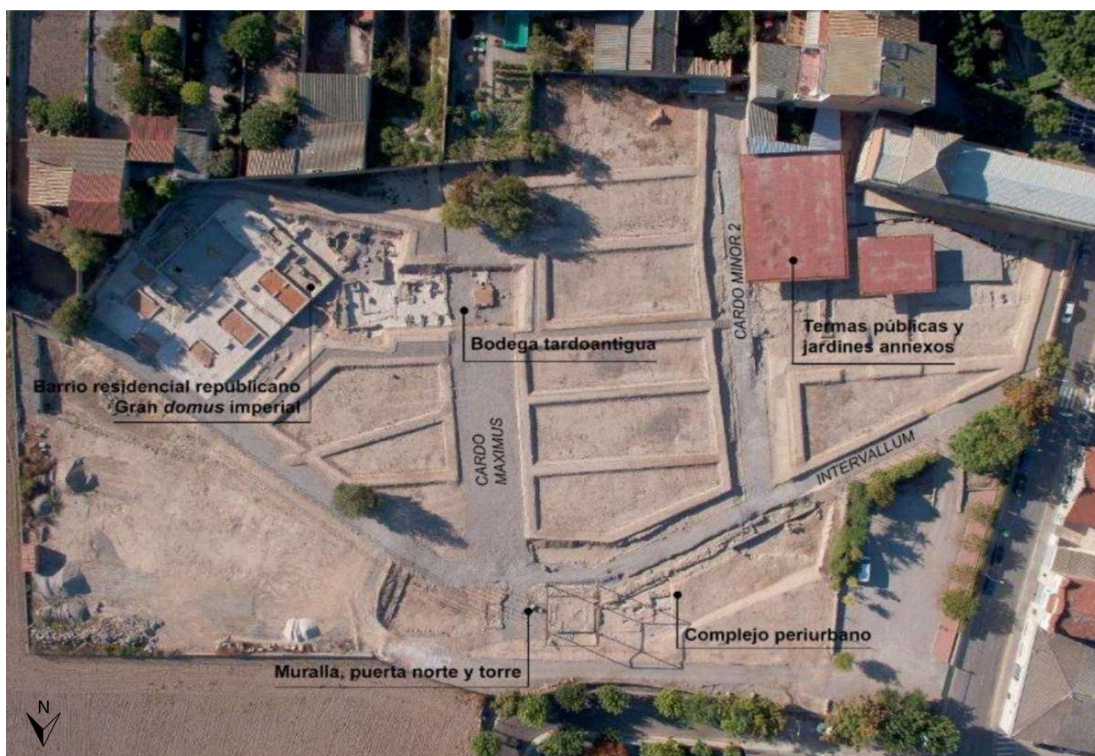

Fig. 2 Vista aèria del Parc Arqueològic de Guissona després de la museïtzació del 2011, amb els elements arqueològics coneguts del barri nord de Iesso (Romani, et al., 2022).

finalment va portar a la construcció del Parc Arqueològic de Guissona que engloba la part nord de la Iesso romana (fig. 2) (Guitart, et. al. 2005, p. 74). En l'actualitat, el Parc Arqueològic s'estén en un total de 1,5 hectàrees de la zona nord de l'antiga ciutat.

El Parc Arqueològic de Guissona conserva un tram de 40 m de muralla a més de la porta nord de la ciutat i d'una torre de defensa que flanquejava l'entrada. La muralla tenia una amplada d'entre 3,5 i 3,8 m amb la base massissa feta amb aparell *poligonal*. Els carrers de la ciutat s'organitzen amb els següents noms: un *intervalum*, que resseguia tota la línia de la muralla per la cara interior; tres *cardines*: el *cardo maximus*, dos secundaris, i dos *decumani* (Guitart, et al., 2023, p. 73-91).

Les *insulae* que engloba el Parc Arqueològic de Guissona situat a la zona nord correspon a la part residencial tardo republicana, formada per diverses cases

d'estructura senzilla organitzades al voltant d'una plaça, amb un sistema de distribució hidràulic al seu voltant (Guitart, et al., 2011). Durant els segles I i II dC es transformà en una gran *domus*. D'aquesta, en coneixem el seu porticat i les diferents habitacions al seu voltant on s'hi inclouen unes petites termes privades i un *triclinium* pavimentat amb *opus signinum* tessellat amb motius geomètrics i un emblema central de roseta. La casa conjuntament amb el seu entorn són abandonats deixant l'espai en un estat d'enrunament a finals del segle II dC. No serà fins a mitjan del segle V dC, que es documenta una nova ocupació puntual, ocupant la zona del *cardo maximus*. Allà, s'hi establirà una bodega de vi, de la qual s'ha identificat els espais de trepitjat i premsat del raïm (Romaní, et al., 2022, p. 286).

A poques illes de l'àrea d'hàbitat s'hi troba un edifici termal públic, construït durant el segle I aC i ampliat i reformat progressivament al llarg del segles I i II dC (Guitart, 2011). Les reformes d'aquest edifici porten a pensar que va viure una fase de creixement en l'època d'August i de la dinastia julio-claudia. Aquesta prosperitat sembla que continuà fins al segle II dC, la nova remodelació de les termes seria un determinant clar (Guitart, et al., 2023, p. 73-91).

Un altre dels espais que demostren la importància de la ciutat és un edifici situat a les immediacions de la porta nord on s'hi identifica un gran complex amb tres fases constructives i la fase d'abandonament entre el segle I dC i inicis de segle III dC. La seva situació a les portes de la ciutat i les seves característiques, han fet que els investigadors considerin que es tractaria d'un hostel, que oferia allotjament i menjar als viatgers que arribaven a la ciutat amb les seves cavalleries, especialment de nit, amb les portes de la ciutat tancades (Romaní, et al., 2022, p. 287-291).

La *Iesso* romana va tenir continuïtat i durant la tardo antiguitat fins a arribar al segle VIII amb l'ocupació musulmana. No serà fins al segle XI que es va annexonar al comtat d'Urgell i es va fundar la Guissona medieval al mateix lloc. No hi ha registres documentals, però tampoc es pot descartar la continuïtat de la plana de Guissona. Per construir el nou poble es van utilitzar els materials de l'antiga ciutat de *Iesso* i es va convertir poc a poc en terra de cultiu (Guitart, et al., 2023, p. 73-91).

5.1. Les termes públiques

Des de l'any 2004 s'ha dut a terme treballs arqueològics que van destapar les termes públiques de *Iesso* les quals ja havien estat localitzades per primera vegada entre els anys 1974 i 1975. La conservació de les restes arqueològiques és relativament bona,

sobretot en la fase de segle I dC, tot i que la final es troba pràcticament arrasada (Guitart, et al., 2015, p. 160-173).

Les primeres campanyes fins al 2009 basades en els sectors 1, 3 i 6 (fig. 3) van constatar que hi havia un edifici inicial (fase 1) que corresponia al segle I aC, remodelat i ampliat al segle I dC durant la segona fase. Finalment, es troba una tercera fase amb una nova remodelació del segle II dC. En la campanya del 2008 es va continuar la zona d'excavació de l'oest en els sectors 4 i 5 (Guitart, et al., 2015, p. 160-173).

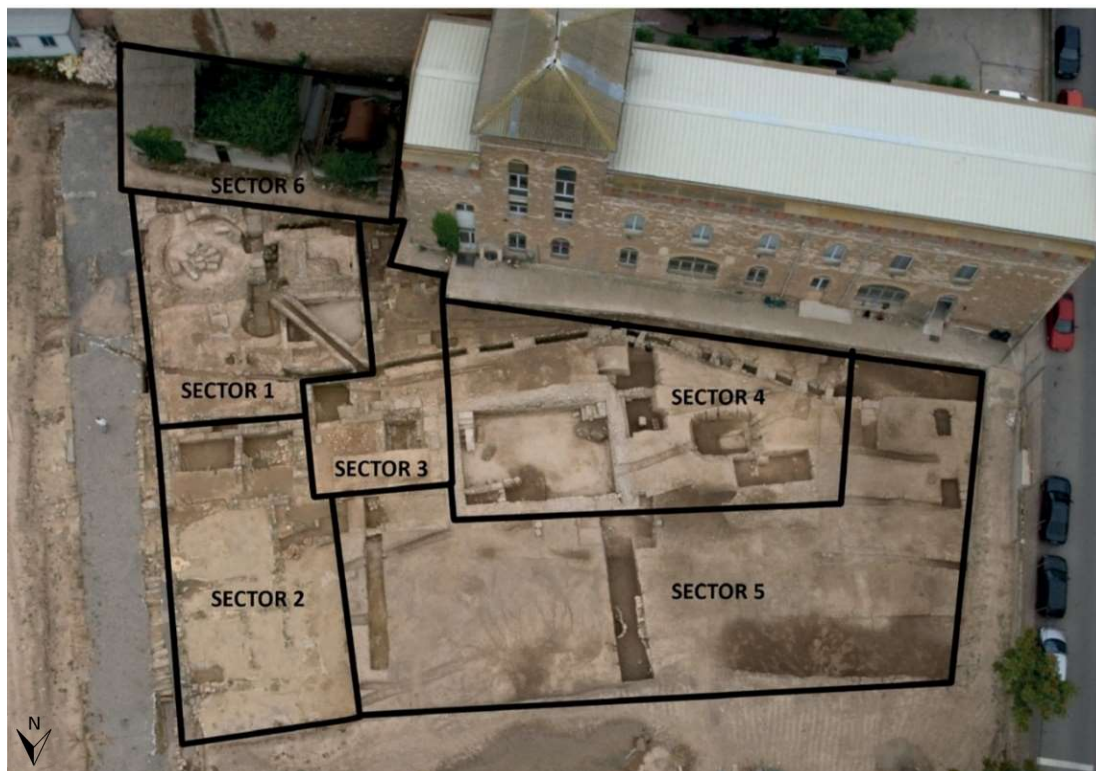

Fig. 3 Vista aèria de la zona Termes, amb els 6 sectors de treball diferenciats des del 2004 (Guitart, et al. 2015, p. 167).

La primera fase (segle I aC) es caracteritzava per un edifici primigeni construït amb *opus caementicium* i *opus incertum*. El primer edifici compren una extensió prop de 290 m², amb una planta rectangular de 18,20 x 15,90 m. A l'oest de l'estructura

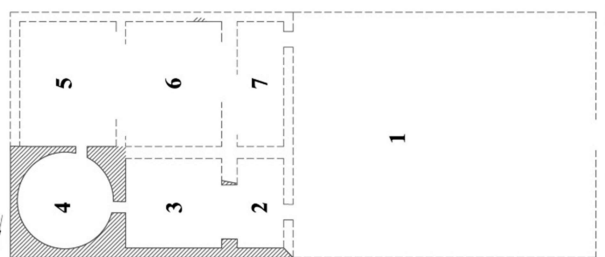

Fig. 4 Planta amb una hipòtesi restitutòria de les termes en la seva fase 1 (Guitart, et al., 2011, p. 160). (1-Pati, 2 – vestibul, 3 – apoditeri, 4 – frigidari, 5 – trepidari, 6 – caldari, 7 - praefurnium).

podria haver-hi el pati-palestra de les termes, d'una extensió de 36,8 m², suposant que les termes arribarien fins al final de la insula, ja que no hi ha cap evidència explícita (Guitart, et al., 2023, p. 13). En la distribució de l'edifici hi destaca una gran sala circular de 6 m de diàmetre (*frigidarium*), que comunicava cap a l'oest amb una petita porta de

0,70 m d'amplada, amb una sala rectangular (*apodyterium*) de 6,10 m de llargada i 4,30 m d'amplada. A la vegada, s'hi troba una àmplia obertura de 3,60 m, a una altra sala rectangular de la mateixa amplada i només 2,80 m de llargada (vestíbul). La zona sud de l'edifici s'hi troba una sala central mitjançant una porta d'arc de mig punt que mesura 0,70 m, és a dir, una porta petita per tal de preservar millor la temperatura de les sales calentes, que en aquest primer edifici serien escalfades encara amb un forn amb brases i finalment, la sala del *tripidarium* (Guitart, et al., 2023, p. 9). A la vegada, s'hi trobaran dues sales reservades com a zona de servei.

Les sales documentades conserven la base d'un paviment fet d'*opus signinum*, les restes han documentat que hi hauria un revestiment fet a base de peces ceràmiques grogues i vermelles que generarien certa policromia al paviment i traçaria motius geomètrics (Guitart, et. al., 2011, p. 159).

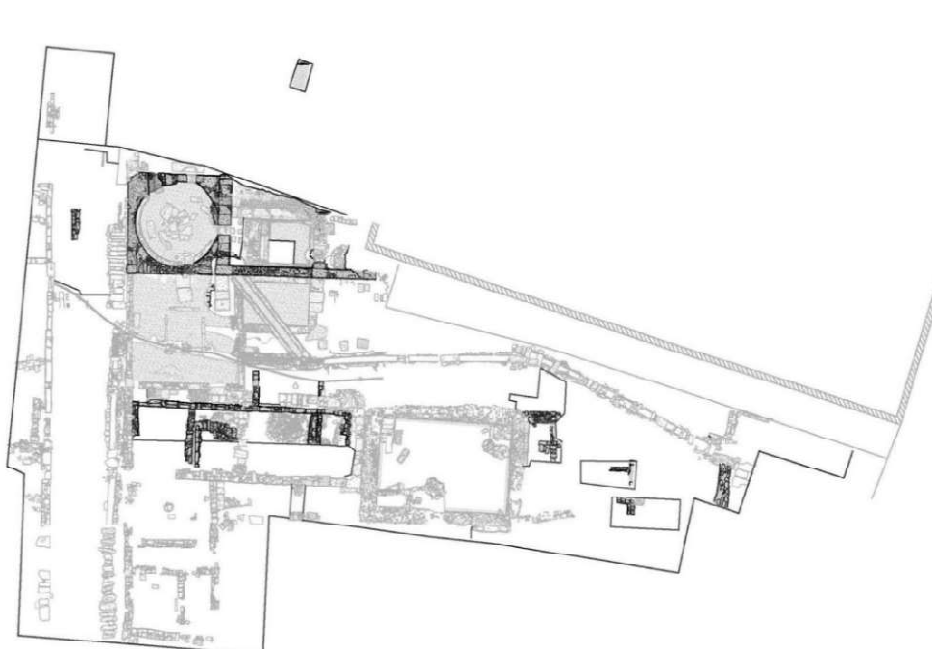
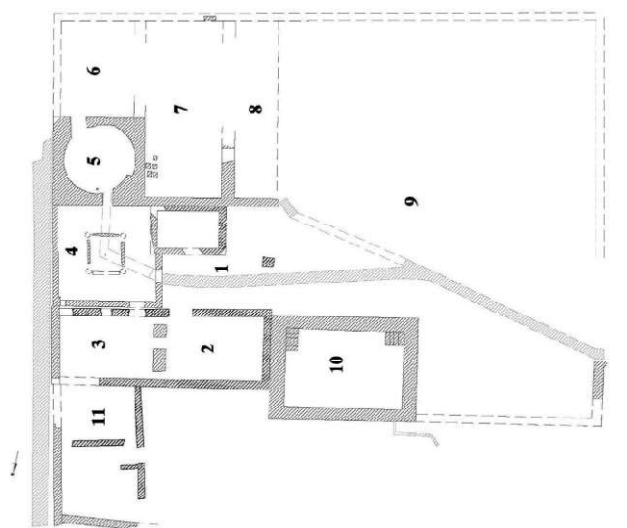

Fig. 5 Planta amb una hipòtesi restitutòria de les termes en la seva fase 2 (Guitart, et al., 2011, p. 160). (1 – frigidari 2 i 3 – apoditeri, 4 – palestra coberta, 5 – sala de transició cap al tepidari, 6 – tepidari, 7 – caldari, 8 – pati 9 – praefurni 10).

Al segle I dC es fa una gran reforma, ampliació i modernització de les termes, ocupant el nord i l'oest, probablement triplicant gairebé tota la superfície de les termes anteriors (Guitart, et al., 2011, p.162). Per fer aquesta reforma es respecta l'estructura de la fase anterior, però s'eleva el nivell de circulació 80 cm, per tal de col·locar-hi el nou sistema d'hipocaust en les sales 6 i 7 (fig. 6).

En la sala circular (núm. 5) el paviment també es va elevar però es va reomplir de pedres i terra compacta. A sobre, s'hi construeix un nou paviment d'*opus signinum* de molt bona qualitat. Als cantons nord i est d'aquesta sala s'hi va construir una banqueteta d'uns 40

cm adossat a la paret i es va obrir una nova porta per què comunicués amb les noves dependències (Guitart, et al., 2011, p. 162). La sala número 4, pavimentada amb *opus signinum*, era gairebé quadrangular, de 7,8 x 7,7 m. S'hi disposava un atri amb un compluvi central de 2,5 x 2,5 m.

La sala comunicava cap a l'oest amb la sala número 1, que era gran i quadrada d'uns 50 m², també pavimentada amb *opus*

Fig. 6 Planta amb una hipòtesi restitutòria de les termes en la seva fase 2 (Guitart, et al., 2011, p. 160). (1 – frigidari 2 i 3 – apoditeri, 4 – palestra coberta, 5 – sala de transició cap al tepidari, 6 – tepidari, 7 – caldari, 8 – pati 9 – praefurni 10).

signinum. Adossada a l'angle sud hi ha una piscina molt ben conservada de 4,8 x 3 m amb una profunditat màxima d'un metre. Té un revestiment hidràulic de molt bona qualitat. La sala es tracta del frigidari de les termes i la seva piscina d'aigua freda (Guitart, et al., 2011, p. 162-168).

Aquesta última sala s'obria a un gran pati obert (núm. 9) del qual no se sap del tot cert quina és la seva extensió, ja que a sobre s'hi disposa un edifici de principis del segle XX. Al cantó nord de les termes s'hi disposa una *natatio* molt ben conservada (núm. 10) amb unes dimensions de 9,35 x 6,30 m amb una profunditat màxima de 1,15 m. L'accés es feia a través d'unes escales amb cinc graons, el fons estava fet amb *opus signinum* i les parets revestides amb enlluït hidràulic. El nivell de circulació del pati estava fet amb terra piconada (Guitart, et al., 2011, p. 162-168).

El nou *caldarium* (núm. 7) abastia l'espai de l'antic caldari sumant-hi també la sala de l'apoditeri (núm. 2 i 3) amb una amplitud de 9,10 x 6,10 m. El *trepidarium* es mantindrà en la mateixa zona que en la fase anterior. Una de les sales noves és el *praefurnium* en l'espai de l'ampliació al nord. En la zona exterior s'hi documenta un espai enjardinat on probablement s'hi accediria des d'alguna estructura que encara no ha estat excavada a dia d'avui (Guitart, et al. 2023, p. 15-32).

Cap a l'est, just al costat de la *natatio*, es trobava l'accés principal al complex termal. Probablement, la primera sala que es trobava en entrar era el frigidari (núm. 1), cobert amb una petita piscina ubicada a l'extrem sud-est. Des d'aquesta sala s'accedia, també cap a l'est, a un espai ampli amb estructura d'atri tetràstil, que molt probablement feia

les funcions de palestra coberta (núm. 4). En direcció sud, una obertura estreta conduïa a una sala de planta circular (núm. 5), que havia estat el frigidari original en la primera fase del conjunt i que ara actuava com a zona de pas cap a les estances calentes: el tepidari (núm. 6) i el caldari (núm. 7). Aquestes dues sales van ser reformades i ampliades, especialment el caldari, que va ocupar l'antic apoditeri de la primera fase (Guitart, et al., 2011, p. 170).

Com ja hem comentat, tan el *tepidarium* com el *caldarium* estaven equipats amb calefacció mitjançant hipocaust, escalfats des dels forns situats en un espai annex cap a ponent (núm. 8). Es creu que l'apoditeri d'aquesta fase es trobava en les estances ubicades al nord del frigidari i de la palestra (núm. 2 i 3), mentre que més al nord encara hi podria haver hagut espais destinats a massatges o altres serveis termals (núm. 11) (Guitart, et al., 2011, p. 170).

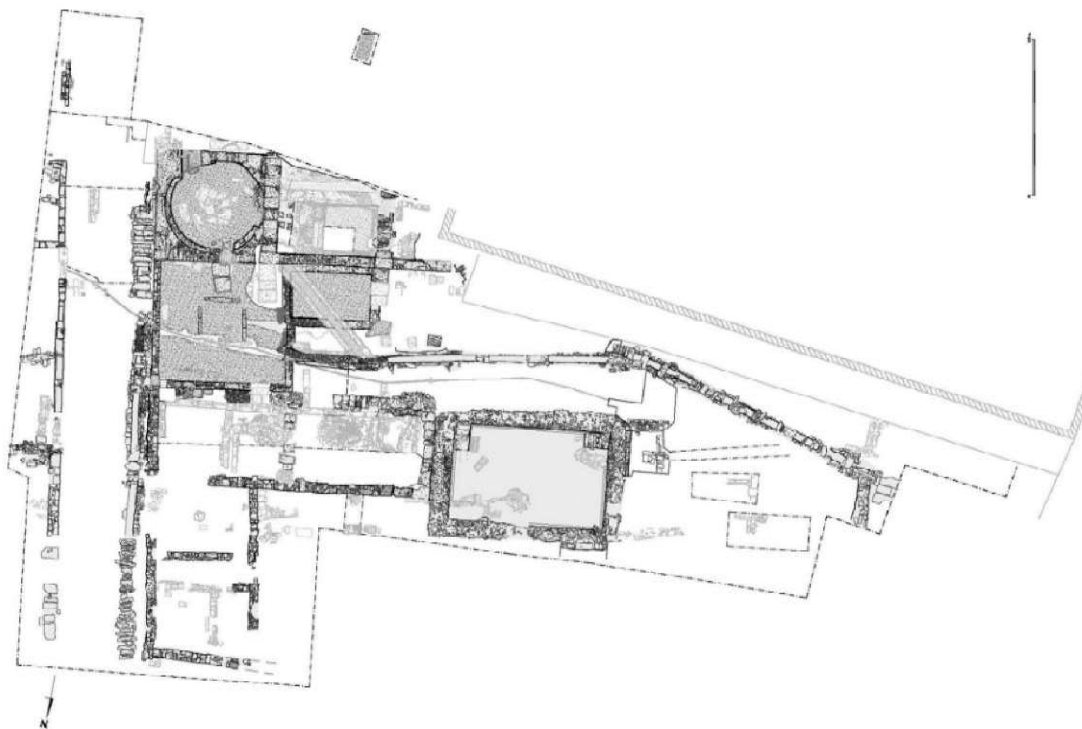

Fig. 7 Planta de les termes; destacades en negre les restes corresponents a la fase 2 (Guitart, et al., 2011, p.163).

Finalment, s'hi distribuirà una tercera fase monumental de les termes (segle II dC), tot i això, d'aquest edifici no en queda gran cosa conservada degut a l'arrasament de les ruïnes antigues per la construcció de la ciutat medieval. De fet, només ens queden les restes de les sales que es situaven per sota del nivell de circulació (Guitart, et al., 2011, p. 170-171). Es va conservar la palestra amb la *natatio*, però va transformar l'edifici termal. Degut a l'arrasament de les ruïnes antigues aquesta fase ha estat força destruïda. Se sap que es trona a aixecar el terra respecte la segona fase, tot i que les

restes que s'hi conserven serien només per sota del nou nivell de circulació. Dels conservats el més significatiu és el *tepidarium*, *caldarium* i el *praefurnium*. No es conserva res dels paviments, però sí de les *pilae* que sostenien el sistema d'hipocaust. Es conserven les dimensions del *tepidari*, però s'amplia el *caldarium* (Guitart, et al. 2023, p. 33-43).

Fig. 8 Restes d'una claveguera de la fase 3 superposada a les restes de la piscina del *frigidarium* de la fase 2. A la dreta, restes d'una piscina de la fase 3 (Guitart, et al., 2011, p.163).

A partir del segle III dC s'inicia el període d'abandonament de les termes les quals es van començar a utilitzar per altres usos ja en època tardana (Guitart, et al., 2022). Una de les evidències més clares d'aquesta reutilització és l'enterrament amb sarcòfag de pedra en el *tepidarium* de la tercera fase de les termes. Aquest fet, suggereix que el complex ja no funcionaven com a tal al voltant d'aquest segle III dC (Guitart, et al., 2023). Per altre banda, les excavacions, també han documentat una canonada de plom de 35 m de llargada que trencava el paviment fet d'*opus signinum* del *frigidarium* establert en la segona fase de les termes. Aquest últim vestigi no se sap exactament si es duria a terme després de la segona fase, però no es descarta que sigui una altre evidència del canvi d'ús de les termes després del segle III dC (Guitart, et al., 2023).

6. Estudi dels objectes d'os

6.1. Context del conjunt

El material amb el que es realitza aquest treball ha estat trobat en les campanyes arqueològiques d'entre 2004 i 2022 a les termes de la ciutat romana de Iesso. En total

s'ha extret material d'indústria òssia de 36 UE trobades a un nivell de deposició secundària.

Relacionades amb la primera fase de les termes s'hi documenta únicament la UE 595 que es relaciona amb el nivell d'ús del segle I aC on en la següent fase se situarà el pati.

Amb cronologia de segle I dC vinculat amb la segona fase constructiva s'hi documenten deu UE: 120; 273; 295; 428; 471; 630; 653; 952; 1201; 1165. D'aquestes, les UE 120, 273, 295, 428, 471 i 1201 estaven relacionades amb el farciment de diversos espais per tal d'elevat el terra de la segona fase. Les UE 653 i 952 es relacionen amb nivells d'ús de creixement de la construcció de la segona fase i la UE 1165 es relaciona amb el reompliment de l'espoli de la claveguera de les latrines de segle I dC.

Hi ha tres UE vinculades amb la tercera fase constructiva: 417, 585 i 1194. La primera correspon al rebliment d'un retall el qual no s'ha pogut determinar la funció. La segona a la boca del desguàs de rebliment de la *natatio*. La tercera amb el nivell d'abandonament d'un dels estanys al nord de les termes.

Després de l'abandonament de les termes es troben diverses tipologies diferents. Entre segle III i IV dC hi ha dotze UE: 137, 452, 539, 561, 566, 607, 649, 661, 686, 1141, 1134 i 1534. La UE 137 es vincula amb el rebliment d'una trinxera del saqueig d'un mur; la UE 452 està relacionada amb el reaprofitament de la *natatio*; les UE 561, 566, 607 i 1141 es corresponen amb l'entorn d'abandonament de les termes; la UE 686 és el rebliment de la rasa de desguàs; la UE 649 està relacionada amb el rebliment del sarcòfag mencionat en l'apartat anterior; la UE 661 correspon a la claveguera que també comentàvem en l'apartat anterior; finalment, la UE 1134 és la preparació del paviment de circulació després de l'abandonament de les termes.

Hi ha dues UE que sobrepassen el nivell immediat d'abandonament de segle III i IV dC que són 585 corresponent a segle IV i V dC que se situa a la zona superior al desguàs de la *natatio*. Per altre banda la UE 500 té una cronologia contemporània del nivell superficial. En canvi, les UE 27, 583, 592, 597, 748, 747, 1852 i 1231 no s'ha pogut identificar el seu context.

6.2. Descripció del conjunt

El conjunt d'objectes d'indústria òssia trobat a les termes romanes de *Iesso* està format per un total de 67 peces. D'aquestes, 50 són agulles de diversos tipus, tot i que 29 d'elles no s'han pogut classificar amb precisió a causa del seu estat de conservació, encara

que sabem que es tracta d'agulles, però no se'n pot determinar la tipologia exacta. A més, també s'han trobat 7 punxons, 2 denes, 2 culleretes, 2 ligulae, 1 mànec, 1 aplic de mobiliari i 1 objecte que no ha estat possible identificar.

La classificació dels objectes es basa en tres estudis diferents: les tipologies d'agulles i punxons han estat identificades la investigació de Mª Inés Tabar i Mercedes Unzu les "Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra" publicat l'any 1985. La resta d'objectes han estat classificats tant amb l'estudi "Producción artesanal romana: objetos de hueso encontrados en yacimientos navarros" realitzat l'any 2009 per María Ángeles Mezquíriz i l'inventari de MacGregor "Bone, antler, ivory and horn" publicat l'any 1941.

6.2.1. Acus crinalis

Les *acus crinalis* (agulles de cap) són les agulles que serveixen per subjectar el cabell. La seva morfologia és fusiforme, la punta inferior aguda, una textura cuidada i un cap diferenciat. Aquestes agulles es classifiquen segons la forma del seu cap (Tabar et al., 1985, p. 201).

D'aquest, s'hi distingeixen dues mides diferents, les llargues (9 o 10 cm) i curtes (7 cm); es considera que aquestes diferències de mida anirien lligades únicament a la funció. Les més llargues et permetrien realitzar un recollit de tot el cabell únicament amb una agulla i els petits formarien un entramat amb múltiples agulles comparant-los amb les actuals agulles de cap. Altres investigadors com Daremberg afegeixen que podrien tenir altres funcions relacionades amb el cabell com rinxolar-lo, crepar-lo, allisar-lo o perfumar-lo (Tabar et al. 1985, p. 201). Amb l'estat de les agulles d'aquest grup sembla que totes pertanyien al grup d'agulles curtes.

És complicat en aquesta tipologia d'agulles marcar una cronologia general, ja que la seva presència depenia de la moda del moment, sense que uns models concrets quedin totalment desapareguts en cap moment (Marqués, 1995, p. 309-313).

Al conjunt ossi de les termes de Iesso s'hi ha identificat un total de tres tipologies d'*acus crinalis*:

6.2.1.1. Agulla amb cap esfèric

S'agrupen en aquest apartat tots els exemplars amb el cap arrodonit o quasi arrodonit. En aquest conjunt s'hi engloben els individus: TERM-012, TERM-013, TERM-020, TERM-044.

L'única peça que es conserva sencera és la TERM-020 que té una llargada de 8,3 cm. La morfologia d'aquest individu és variada, sent el gruix entre 0,1 i 0,4 cm; el diàmetre també varia molt entre 0,8 i 0,35 cm. Totes elles tenen un acabat polit, tot i que l'individu TERM-012 està pigmentat de color vermell i el TERM-013 té un color negre com si s'hagués cremat.

Paral·lels i cronologia

D'aquesta manera, l'agulla de cap esfèric correspon amb el XX, 7 de Béal, documentat tant a Lyon, com a Nîmes (Béal, 1983a; Béal, 1984) i la tipologia A.2. de Tabar i Unzu (1985, p. 202). Sembla que la majoria dels autors es posen d'acord en que es tractaria d'una cronologia d'entre segle I-V dC, de fet és tant la difusió d'aquesta tipologia, que es troben exemplars fora del període romà (segles VIII-X) (Tabar, et al., 1985, p.204). El conjunt trobat a les termes de Ilesso tenen una cronologia d'entre el segle I-IV dC.

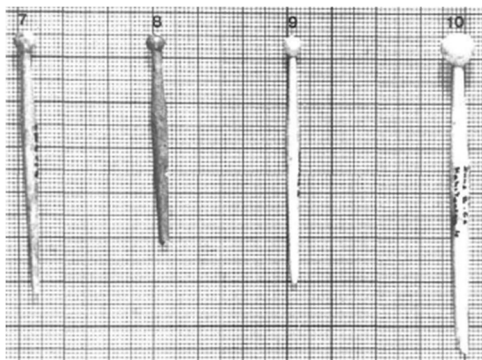

Fig. 10 Fotografia dels paral·lels trobats en el número d'inventari A.2. de Mª Ines Tabar i Mercedes Unzu (1985, p.209).

Fig. 10 Fotografia de totes les acus crinalis de cap esfèric de les termes romanes de Ilesso. Realització pròpia.

6.2.1.2. Agulla amb cap oval

En aquest grup s'engloben les agulles amb el cap en forma d'oval o oliva, és a dir, més llarga que ampla i simètrica. El fust és fusiforme i s'uneix amb el cap de forma progressiva i suau. Els individus que formen part d'aquest grup són: TERM-025, TERM-029, TERM-042, TERM-043 i TERM-071.

El gruix de les peces d'aquest grup és similar en tots els exemplars, d'entre 0,4 i 0,2 cm; les mesures d'alçada i amplada del cap són més variables d'entre 1 i 0,3 cm. L'única peça que es conserva sencera és l'individu TERM-025 amb una llargada de 9,1 cm.

Paral·lels i cronologia

Aquest tipus morfològic és molt freqüent en tot l'Imperi Romà. A Ostia s'hi troben exemplars entre finals del segle I dC fins al segle V dC. A la península Ibèrica s'han documentat a Carteia en contextos del segle I dC, al Tossal de Manises un exemplar amb la mateixa cronologia, a Pollentia en segle II dC, a Valeria tres exemplars de segle I a III dC i a Navarra caracteritzat com a tipologia A.4 (fig. 12). Serà una tipologia també establerta per Béal dins del catàleg de la ciutat de Nîmes (Tabar, et al., 1985, p.204). Els objectes trobats d'aquest grup en les termes tenen una cronologia d'entre segle I-VI dC.

Fig. 12 Fotografia de totes les acus crinalis de cap esfèric de les termes romanes de Iesso. Realització pròpia.

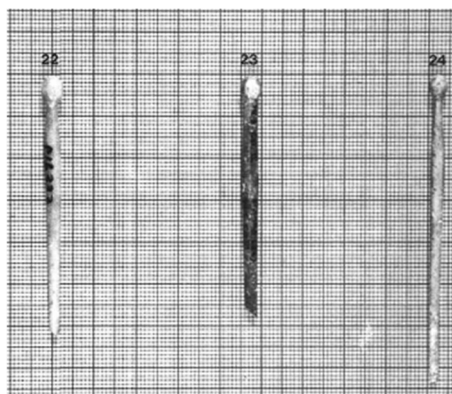

Fig. 11 Fotografia dels paral·lels trobats en el número d'inventari A.4. de Mª Ines Tabar i Mercedes Unzu (1985, p. 211).

6.2.1.3. Agulles amb el cap decorat

El conjunt conté una agulla, TERM-018, de la qual no s'ha preservat el fust, però sí el cap decorat que ens ha permès identificar-la. És un objecte d'os treballat, de color clar, amb una estructura principal de 2,6 cm, però amb dividida en dues parts diferenciades: una zona superior de forma semiesfèrica i decoració concèntrica, i una zona inferior cilíndrica (1,2 cm). El cap superior té forma esfèrica amb relleus en forma d'anells concèntrics superposats. La part inferior, més estreta, és cilíndrica i llisa, amb un petit ressalt circular a la base.

Paral·lels i cronologia

Amb aquesta tipologia s'ha establert com a paral·lels les agulles dels jaciments Navarresos estudiats per Tabar i Unzu amb la tipologia B.1. (1985, p. 218). Tot i això, al jaciment de Iesso té una cronologia de mitjan segle I dC.

Fig. 14 Imatge de l'exemplar d'agulla amb el cap decorat de les termes romanes de lesso. Realització pròpia.

Fig. 13 Fotografia dels paral·lels trobats en el número d'inventari B.1. de Mª Ines Tabar i Mercedes Unzu (Estret de la revisió del material feta per Mezquíriz, 2009, p. 176).

6.2.2. Agulles de costura i filat

Com hem mencionat, un dels objectes més representats són les agulles de cosir. Es descriuen com “aquellos útiles de cabeza aguzada con una o varias perforaciones que permiten enfilar un hilo o lazo, independientemente de su largura, sección o perfil” (Aguado et. at., 2007, 504). Hi ha una gran varietat d'agulles que es distingeixen segons les dimensions, espessor i número d'ulls.

La funció d'aquestes es basava en l'eina per passar-hi el fil o llaç. La varietat de tipologies que es troben correspondrà a l'adaptació per treballar diferents teixits i la complexitat de la feina (Tabar et al., 1985, p. 189). Per aquest motiu costa associar una funcionalitat concreta a les diferents tipologies d'agulles de cosir. Tot i això, a grans trets es presenten diversos gruixos: les més fines i fràgils segurament s'utilitzaven habitualment per a teixits lleugers com la tela d'arpillera, mentre que les més gruixudes i de major mida es creu que s'empraven per cosir materials densos com els teixits compactes, la pell o el cuir. És freqüent trobar agulles amb diferents tipus i quantitat d'ulls. Les que tenen un sol ull solen tenir forma circular o oblonga, mentre que les que en tenen dos o tres presenten perforacions alternades, habitualment longitudinals i circulars, possiblement pensades per treballar amb fils de diversos gruixos (Mezquíriz, 2009, p. 3).

Al conjunt ossi de les termes de lesso s'hi ha identificat un total de tres tipologies d'agulles de cosir amb perforació:

6.2.2.1. Perforació rectangular

La perforació d'aquests exemplars és rectangular. S'hi ha trobat un total de 6 individus: TERM-003, TERM-017, TERM-023, TERM-052, TERM-065, TERM-068.

L'agulla més llarga mesura 11,2 cm. Entre aquesta tipologia hi destaquen aquelles que tenen el cap cònic (TERM-003, TERM-022 i TERM-023) amb un gruix d'entre 0,5 i 0,2 cm que es destaquen per un acabat polit. En canvi, les agulles amb un cap espatulat (TERM-068 i TERM-017) tenen un gruix d'entre 0,6 i 0,7 cm sense acabat.

Paral·lels i cronologia

D'aquesta tipologia se'n troben exemplars a Lyon, Roanne, Mâcon, Vendée, Canterbury, Gadebrigde Park, Tiernes, Carteia, Illici, Iruña i Caleria. Les procedents de la península Ibèrica es relacionen amb les trobades als jaciments navarresos identificats amb la tipologia I.4. (Tabar i Unzu, 1985, p. 197) i a Funes es daten en el segle I-II dC, les trobades a Liédena es situen entre segle II-IV (Tabar, et al., 1985, p.192-193). En canvi, al conjunt de *lesso* tenen una cronologia d'entre el segle I-II dC.

Fig. 15 Fotografia de totes les agulles amb perforació rectangular trobades a les termes de lesso. Realització pròpia.

Fig. 16 Fotografia dels paral·lels trobats en el número d'inventari I.4 per Mª Ines Tabar i Mercedes Unzu (Extret de la revisió del material feta per Mezquíz, 2009, p. 167).

6.2.2.2. Perforació rectangular i dues circulars.

D'aquesta morfologia amb una perforació rectangular i dues circulars només es representa per l'individu TERM-059. Té un color marró amb acabat polit. La seva llargada és de 5,2 cm i té el cap cònic i un forat rectangular de 0,3 x 0,5 cm. La tija des de la part superior (0,45 cm) es va fent cada vegada més petita (0,35 cm) fins arribar a la punta inferior.

Paral·lels i cronologia

Aquesta tipologia apareix a Iruña, Tosal de Manises, Ste. Colombe, Lyon, Viena, Annecy, Alesia, Albintimilium, Conimbriga, Leicester, Rheingönheim i Vindnisa, presenten una cronologia tardana entre els segle III-IV dC (Tabar, et al., 1985, p. 193 i 201). Les trobades a la península Ibèrica com les trobades als jaciments navarresos han estat identificades amb la tipologia I.6. Coincideix exactament amb la cronologia de l'individu de *lesso*.

Fig. 17 Fotografia de totes les agulles amb perforació rectangular i dues circulars trobades a les termes de lesso. Realització pròpia.

Fig. 18 Fotografia dels paral·lels trobats en el número d'inventari I.6. de Mª Ines Tabar i Mercedes Unzu (1985, p. 199).

6.2.2.3. Agulla amb perforació en forma de vuit.

D'aquesta tipologia s'ha trobat quatre exemplars: TERM-028, TERM-032, TERM-033 i TERM-011. La morfologia de la perforació és la unió de dos perforacions circulars tangents. El fragment més llarg pràcticament complet és de 7,7 cm. El gruix de les peces oscil·la entre 0,2 i 0,5 cm. El cap varia depenent de l'individu, els TERM-028, TERM-032, TERM-011 que són cònics, en canvi el TERM-033 és recte.

Cal puntualitzar que alguns autors que no consideren la perforació en vuit com una forma original sinó la unió de dos perforacions circulars que s'han desgastat (Alarcão, 1979, p. 139).

Paral·lels i cronologia

La perforació en vuit està molt generalitzada, apareixent en Conimbriga, Weoxeter, Verulamium, Straubing, Salamina de Chipre, Delos, Lyon, Ste. Colombe, Viena, Leicester, etc. En la península Ibèrica es troba a Segòvia, Valeria, Iruña, Illici, Carteia i a diversos jaciments navarresos identificats amb la tipologia I.1. (Tabar, et al., 1985). La seva cronologia és molt ampla, en el cas de *lesso* oscil·la entre el segle I-VI.

Fig. 19 Fotografia de totes les agulles amb perforació en forma de vuit. Realització pròpia.

Fig. 20 Fotografia dels paral·lels trobats en el número d'inventari I.1. de Mª Ines Tabar i Mercedes Unzu (1985, p. 194).

6.2.3. Punxons

Els punxons són aquelles formes amb una secció circular i acaben en punta aguda. No es pot precisar quina era la funció real d'aquests instruments (Tabar, et al., 1985, p. 218). Autores com María Aguado consideren que aquesta tipologia estaria relacionada clarament amb la producció, ja que servirien per realitzar el tractament de les pells (Aguado, et al., 2007, p. 506).

Només s'ha documentat una tipologia de punxó en aquest conjunt:

6.2.3.1. Punxó amb el cap cònic

Són exemplars amb el cap cònic i el fust circular el qual disminueix el seu diàmetre progressivament del cap a la punta. En aquest conjunt s'hi troben els següents exemplars: TERM-010, TERM-027, TERM-035, TERM-038 TERM-046, TERM-047 i TERM-057.

Tots ells tenen un estat de conservació molt malmès degut a la mala qualitat dels objectes. No hi ha cap que s'hagi conservat complet, però el fragment amb una llargada més gran és el TERM-027 de 8,1 cm. Referent al diàmetre sembla que aquest mateix individu disminueix de forma dràstica (0,6 x 0,2 cm), però la resta només al voltant de 0,15 cm.

Paral·lels i cronologia

Aquest tipus apareix inclòs en la tipologia de MacGregor com les «Headless Pins» (MacGregor, 1985). Tipològicament es corresponen amb el tipus XX, 3 de Béal (1983a), o els «sem cabega definida» que Ávila França publica en les antigues excavacions de

la mateixa ciutat (Ávila França, 1979). Béal les situa a partir del segle II d.C. fins a la Grècia bizantina (Béal, 1984), fet que, per al moment d'origen, sembla estar recolzat per les troballes d'alguns d'aquests tipus a Conimbriga, documentats en una canalització de les termes d'època trajana (Alarcão; Étienne; Moutinho i Ponte, 1979) (Tabar, et al., 1985). Els exemplars de *Iesso* tenen una cronologia d'entre el segle III-IV dC.

Fig. 21 Fotografia de tots els punxons trobats a les termes de Iesso. Realització pròpia.

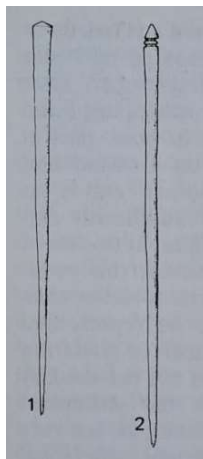

Fig. 22 Fotografia dels paral·lels trobats en el l'inventari de MacGregor amb el nom «Headless Pins» (1941, p. 114).

6.2.4. Agulles indeterminades

És important remarcar que en el conjunt total de 56 agulles 29 d'elles degut al seu mal estat de conservació sabem que són agulles, però no han pogut ser incloses en cap dels grups anteriors. Concretament són els individus: TERM-004, TERM-005, TERM-007, TERM-009, TERM-015, TERM-021, TERM-024, TERM-030, TERM-031, TERM-034, TERM-036, TERM-037, TERM-039, TERM-040, TERM-045, TERM-048, TERM-049, TERM-050, TERM-051, TERM-053, TERM-054, TERM-056, TERM-058, TERM-060, TERM-061, TERM-064, TERM-066, TERM-067, TERM-070.

6.2.5. Objectes de medicina o cosmètica

6.2.5.1. Cullereta

Es tracta d'una cullereta identificada amb el número de catàleg TERM-026 on s'hi conserva el cap còncav i el fust. L'objecte té una llargada de 7,2 cm i està format per una tija recte d'un diàmetre de 0,45 cm i una cassoleta de 2,15 x 2,2 cm. La tija i la cullereta estan unides per una motllura triangular.

A part d'aquest individu es destaca l'objecte TERM-019 identificat com la tija d'una cullereta. Té una forma cilíndrica allargada (5 cm) amb els dos extrems trencats. La decoració es concentra en una part important de la superfície: hi ha incisions en diagonal ben definides a la zona inferior, mentre que a la part superior s'observen incisions horitzontals paral·leles. No es conserva cap extrem acabat en punta.

Les culleretes de pala circular i còncava (*cochlearia*) tenien diversos usos: barrejaven productes cosmètics, servien com a unitat de mesura en farmàcia i també s'empraven per menjar mol·luscs (Mezquíriz, 2009, p. 177).

Paral·lels i cronologia

Culleretes similars fetes amb os es troben a *Complutum*, als fons de Museo de Cádiz (Aguado et al., 2007, p. 505-506) o Poitiers (Bernad, 2008, p. 105). El cas de la tija es troba un paral·lel en jaciments navarresos identificats per Mezquíriz (2009). Aquest fragment té una cronologia de la primera meitat de segle III dC.

Fig. 23 Fotografia de la cullereta. Realització pròpia.

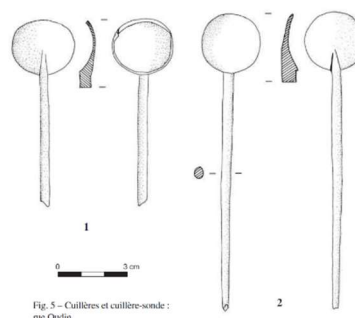

Fig. 5 – Cuillères et cuillère-sonde :
nac. Oudini.

Fig. 24 Fotografia dels paral·lels trobats a Poitiers en l'inventari de Bertrand amb el nom «Cuillères» (2008).

Fig. 26 Fotografia de la tija de cullereta. Realització pròpia.

Fig. 25 Fotografia dels paral·lels trobats en l'inventari de Mezquíriz (2009).

6.2.5.2. Ligulae

Les *ligulae* rebien aquest nom com un diminutiu de *llengua*, ja que la seva forma còncava recordava a la llengua humana. El seu ús no es limitava només a estris d'higiene personal com pot ser l'aplicació d'ungüents, sinó que també tenien aplicacions en l'àmbit farmacèutic i mèdic, un instrument utilitzat per explorar zones on els dits no podien arribar i per aplicar medicaments (Mezquíriz, 2009, p. 177).

Al conjunt de termes s'hi ha trobat dos exemplars de *ligulae*: TERM-014 i TERM-016. L'exemplar TERM-014 està molt fragmentat, però el TERM-016 s'aprecia millor la morfologia del tipus. Té una llargada de 13,4 cm, tot i que li falta la punta. En la part superior té una zona oval (1,5 x 0,8 cm) amb base plana que faria de petita cassoleta per poder agafar algun tipus de producte. La tija en la part inferior té un diàmetre de 0,5 cm i s'eixampla progressivament fins la zona central a 0,6 cm fins arribar just abans de la cassoleta que torna a mesura 0,5 cm. Les dues parts s'uneixen amb una esclatxa amb dues vessants.

Paral·lels i cronologia

Aquesta tipologia està recollida en la tipologia feta per Béal (1983) amb l'identificador A.XXIV-2. Hi ha artefactes similars a Valeia, Àlava, la ciutat de *Cara*, Navarra i a la Torre Àgulia, Badajoz.

Aquesta tipologia d'objecte se li dona una cronologia concreta d'entre els segles I-V dC (Béal, 1983). Pel seu context s'ha datat del segle IV dC.

Fig. 27 Fotografia dels dos fragments de lígula de les termes romanes de Iesso. Realització pròpia.

Fig. 28 Fotografia dels paral·lels trobats en l'inventari de Mezquiruz trobats en jaciments navarresos (2009).

6.2.6. Denes

D'aquesta categoria en la ciutat romana de *Iesso* s'hi ha documentat dos objectes: TERM-006 i TERM-008. El primer, és una peça circular amb les vores arrodonides de color verdós clar amb un acabat polit. Té un diàmetre de 1,3 cm i 0,4 cm de gruix. A la zona central s'hi disposa un orifici circular de 0,3 cm de diàmetre. L'individu TERM-008 és una dena amb forma d'hexàgon, on cada cara té una mesura de 0,4 cm. La figura té un diàmetre d'1 cm i una alçada de 0,7 cm. En la part central s'hi disposa un orifici amb 0,3 cm de diàmetre.

Paral·lels i cronologia

Objectes com aquest s'han trobat en excavacions com St. Aldates, Worcesrer i Facombe Netherton (MacGregor, 1985, p. 99-102). Aquest objecte té una cronologia de mitjan segle I dC.

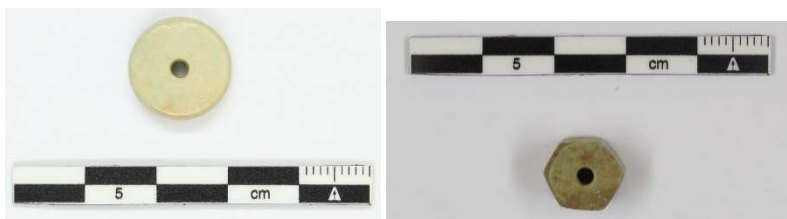

Fig. 29 Fotografies de les des deues trobades la Zona Termes de la ciutat romana de Iesso. Realització pròpia.

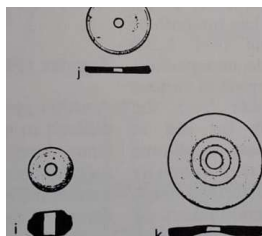

Fig. 30 Fotografia dels paral·lels trobats en l'inventari realitzat per MacGregor (1941, p. 99)

6.2.7. Màneg

En època romana els mànegs utilitzaven dues plaques unides que creaven una zona per agafar una eina amb facilitat. A vegades, aquesta part es recobria amb un cordill per millorar-ne l'adherència o fixació (MacGregor, 1986, 167-169).

En aquest conjunt s'hi disposa un fragment de màneg l'individu TERM-041. És un fragment d'os poc treballat i un estat de conservació força dolent. Té una llargada de 5,4 cm, a la part superior es disposa un seguit de marques incises organitzades de forma lineal. En canvi per la part interior no hi ha cap tractament.

Paral·lels i cronologia

Els mànegs simples d'aquest tipus provenen de Carpow, Tayside, Wakerley, Northamptonshire, i Lydney, Gloucestershire, i al continent, des del Limes alemany (MacGregor, 1985, p. 167-169). Aquest exemplar ha estat trobat a la ciutat de Iesso en nivells superficials contemporanis.

Fig. 32 Fotografia de l'exemplar de màneg trobat a la ciutat romana de Iesso. Realització pròpia.

Fig. 31 Fotografia dels paral·lels trobats en l'inventari realitzat per MacGregor (1941, p. 168).

6.2.8. Aplic

L'objecte TERM-002 hem considerat que es tractaria d'un aplic de mobiliari. És un element decoratiu, amb la intenció d'embellir caixetes o cofres.

Es tracta d'un objecte d'indústria òssia de color blanc amb una llargada de 4,1 cm. La peça en el punt més ample és d'1,4 cm i va disminuint fins a 0,8 cm. Per la cara externa té una decoració vegetal representada amb fulles sobreposats que es disposen cada 0,5 cm a banda i banda de la peça vertebrades per una tija central. Cada un d'aquests triangles té decoracions lineals. La cara interna de la peça no té cap tractament.

Paral·lels i cronologia

No s'ha pogut localitzar cap paral·lel similar a aquesta peça. L'individu TERM-002 trobat al jaciment de Guissona s'ha datat a mitjan de segle I dC.

Fig. 33 Fotografia de l'aplic de mobiliari trobat a les termes romanes de Iesso. Realització pròpia.

6.2.9. Objecte indeterminat

Únicament hi ha un objecte que no ha pogut se identificar en cap dels grups anteriors. És l'individu TERM-055, objecte d'os petit de color blanc i polit, amb una curvatura que recorda al final d'un braçalet. Però, el fragment és tant petit que no s'ha pogut determinar la forma exacte.

Fig. 34 Fotografia dels mànecs. Realització pròpia.

7. Discussió

7.1. Presentació general del conjunt

El conjunt d'indústria òssia trobat a les termes romanes de Iesso es compon d'un total de 67 individus. De tots ells s'hi troben: 7 punxons de cap cònic; 10 *acus crinalis* de les quals 1 amb el cap decorat, 4 amb el cap esfèric i 5 amb el cap oval; 11 agulles de cosir, de les quals 6 amb una perforació rectangular, 1 amb perforació rectangular i dues

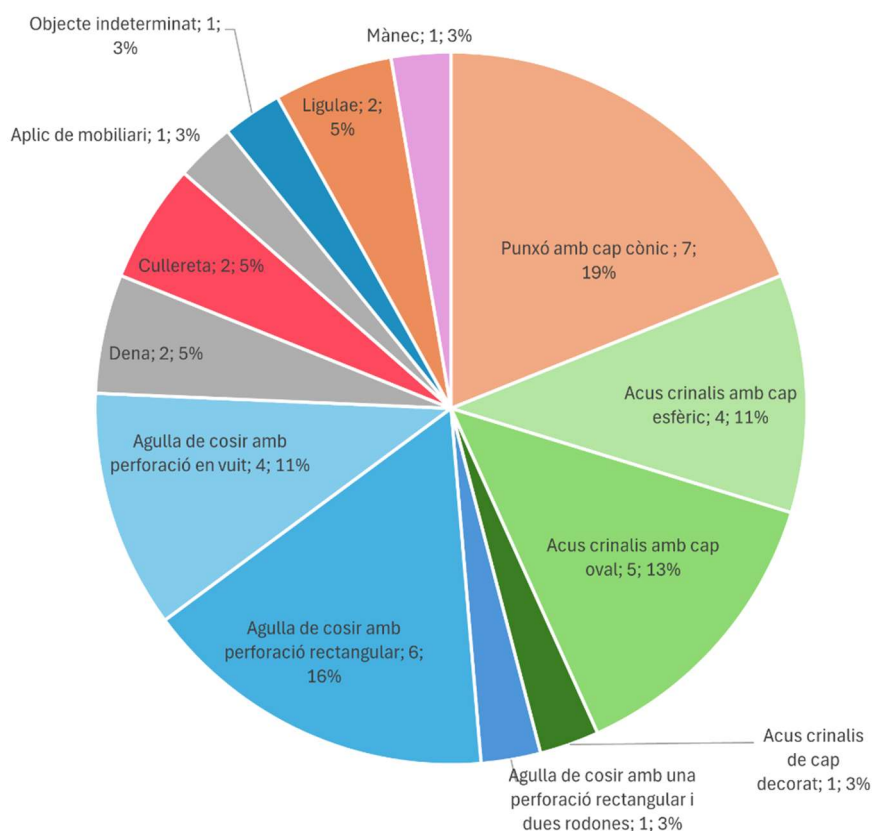

Fig. 35 Gràfic amb els percentatges de tot el material trobat a les termes romanes de Iesso. Realització pròpia.

rodones i 4 amb la perforació en forma de vuit; de 29 agulles no s'ha pogut identificar la forma degut al seu mal estat de conservació. Aquest conjunt ha estat inclòs en l'inventari de materials però no en el catàleg d'objectes significatius. La seva mala conservació tampoc ha permès que fossin analitzades en l'apartat de discussió. A part d'aquestes agulles, s'hi troben 2 denes, 2 culleretes, 2 *ligulae*, 1 mànec, 1 aplic de mobiliari i 1 objecte que no ha pogut ser identificat.

Com s'observa en la figura 33, els objectes d'indústria òssia trobats es distribueixen de manera desigual. El 27% del material són *acus crinalis* de les quals l'11% són de cap esfèric, el 13% de cap oval i el 3% amb el cap decorat. Referent a les agulles de cosir, es veuen representades en un 30%, amb un 11% les agulles de perforació en forma de

vuit, 16% amb perforació rectangular i un 3% amb una perforació rectangular i dues circulars. Un 19% del total està referenciat amb les formes de punxó amb el cap cònic.

Finalment, la resta d'objectes trobats a les termes que no estan relacionats amb agulles són: un 3% és un mànec, 5% dues *ligulae*, 3% aplic de mobiliari, 5% de dues culleretes, un 5% de dues denes i un 3% d'un objecte indeterminat.

7.2. Associació dels objectes a un gènere

En aquest apartat es realitzarà la possible associació de gènere als objectes que hem presentat en els apartats anteriors.

Per fer-ho, seguirem els paràmetres que exposàvem en el capítol 3.2.1. "Associació del material a un gènere", on s'exposa com Penelope Allison atribueix un possible sexe als objectes que estudia a Pompeia. El procediment és cercar contextos amb cossos sexats que comparteixin un material similar. Després, es compararà aquest objecte amb la resta de materials trobats a l'espai i s'acabarà de confirmar la hipòtesi (Allison, 2015, p. 109-114). Hem de ser conscients que els objectes trobats estan freqüentment en estrats constructius, també seria possible, que originalment provinguessin d'altres orígens que no eren les termes. Tot i això, també pot ser que haguessin tingut poca mobilitat i que les terres usades per la construcció estiguessin relacionades amb contextos propers.

S'ha considerat que el cas d'estudi de les necròpolis de Tàrraco realitzat l'any 2011 per Judit Ciurana, titulat "Pràctiques i rituals funeraris a Tàrraco i el seu ager (segle II aC-III / IV dC)" pot aportar-nos el context comparatiu adequat per *Iesso*. Ens hem decidit per aquest, ja que guarda una distància propera aproximada de 90 km, amb la ciutat romana de *Iesso* i tenen una cronologia similar. A més, era la capital de la província, i tant aquesta ciutat com l'altra compartien un passat ibèric i van ser repoblades després de la conquesta romana amb colons d'orígens semblants. Per això, és probable que s'hi desenvolupés un substrat cultural comú. Seguint les premisses que exposa la pròpia Ciurana (2011, p.428), els objectes que portaven els morts en les seves tombes pertanyen a l'àmbit de la vestimenta i abillament personal que usaven a la seva vida quotidiana, pel que és probable, que aquests objectes es puguin atribuir amb molta certesa als individus amb els que han estat trobats.

L'estudi al qual ens remetem identifica i interpreta els rituals de la mort presents a les àrees funeràries de Tàrraco i del seu territori. Concretament, s'analitzen tres espais periurbans que s'estenen fora de la muralla com són el suburbi occidental, el suburbi oriental i la perifèria septentrional. En cada un d'aquests espais l'autora fa un estudi de

la investigació arqueològica prèvia, context arqueològic, tipologies funeràries, l'espai i epigrafia funeràries i el que més ens interessa en aquest treball, l'inventari dels aixovars i dipòsits funeraris.

Del gran ventall d'objectes que ella ha estudiat a nosaltres ens interessa els que classifica com a "elements de vestimenta i agençament", ja que estableix entre d'altres l'inventari del material trobat a les tombes. D'aquest, ens hem fixat només en les peces trobades a les termes: agulles de cosir, *acus crinalis*, punxons, mànecs, aplics de mobiliari, denes, *liguale* i cullereta. Per altra banda, cal fer un incís en la classificació de les agulles. L'estudi de Ciurana al tractar-se d'un inventari de tots els vestigis trobats a les tombes no fa una investigació exhaustiva de les tipologies d'indústria òssia. És per això, que les agulles no les identifica amb els tipus concrets, separant-les només com a *acus crinalis* i agulles de cosir. Hi ha una excepció, en que l'inventari del suburbi oriental hi destaca un seguit d'agulles, de les quals sí que n'identifica el seu tipus concret, però són només tres exemplars (taula 1).

Per tal d'associar un objecte a un gènere primer analitzarem la taula 1 per veure si realment hi ha dades suficients per extreure conclusions, i un cop analitzat això, comparar-les amb fonts textuais clàssiques que ens permetin acabar de corroborar aquesta associació.

Tipologia d'objecte	UF	Sexe	Cronologia
Agulla de cosir amb perforació rectangular	31	Dona	Indeterminat
Agulla de cosir amb perforació rectangular	59	-	Indeterminat
Agulla de cosir amb orifici en forma de vuit	59	-	Indeterminat
Agulla de cosir	121	Dona	S. I-II dC
<i>Acus crinalis</i> de cap circular	59	-	Indeterminat
<i>Acus crinalis</i>	8	Dona	II dC
<i>Acus crinalis</i>	22	Dona	Indeterminat
<i>Acus crinalis</i>	31	Dona	Indeterminat
<i>Acus crinalis</i>	39	Dona	S. II dC
<i>Acus crinalis</i> de cap circular	59	-	Indeterminat

Punxó de cap cònic	58	-	Indeterminat
Punxó de cap cònic	59	-	Indeterminat
<i>Acus crinalis</i>	89	Dona	S. I dC
<i>Acus crinalis</i>	120	-	Indeterminat
<i>Acus crinalis</i>	133	Dona	S. V dC
<i>Acus crinalis</i>	140	-	Indeterminat
<i>Acus crinalis</i>	221	Dona	Meitat segle II dC
<i>Acus crinalis</i>	224	-	Segona meitat segle II dC
<i>Acus crinalis</i>	259	-	S. IV dC
<i>Acus crinalis</i>	351	-	S. III dC
<i>Acus crinalis</i>	693	Dona	Indeterminat
<i>Acus crinalis</i>	766	Dona	Indeterminat
<i>Acus crinalis</i>	809	Home	S. IV dC
<i>Acus crinalis</i>	811	Dona	S. IV dC
<i>Acus crinalis</i>	813	Dona	S. IV dC
<i>Acus crinalis</i>	819	-	S. IV-VI dC
<i>Acus crinalis</i>	1116	-	Indeterminat
<i>Acus crinalis</i>	1130	-	Indeterminat
<i>Acus crinalis</i>	1187	-	Indeterminat
<i>Acus crinalis</i>	1220	-	Indeterminat
Dena	15	-	S. II dC
Dena	563	-	S. II dC
Dena	711	-	Indeterminat
Dena	808	Home	S. IV-VI dC

Dena	1255	-	S. II-III dC
Dena	813	Dona	S. IV dC

Taula 1 Taula amb el resum de les agulles de cosir, acus crinalis i denes en l'estudi de Judit Ciurana (2011)

7.2.1. Agulles de cosir

En aquest grup d'agulles hi englobarem totes les tipologies que hem separat en l'apartat 6.1.2. com agulles de costura i filat. Hi estan incloses les tipologies amb perforació rectangular, perforació rectangular i dues circulars i perforació en forma de vuit.

Com s'observa en la figura 34 a les tombes de Tàrraco s'hi troben tres sepulcres amb agulles de cosir dues de les quals s'ha identificat el cos amb una dona (Ciurana, 2011). Aquestes dades no són suficients per afirmar amb certesa que les agulles de cosir estan associades a la dona.

Allison també tracta aquest tema i adverteix que les agulles s'han d'associar necessàriament amb la dona. Ho justifica amb la exposició de funcions múltiples que anaven més enllà de la costura domèstica tradicional. Es podien utilitzar per la costura, arreglar xarxes o teixits, usos mèdics o utilitzat per a la perruqueria (Allison, 2015, p. 113-115). Segons Allison, les fonts textuais, les representacions figuratives i les restes de sepultures indiquen que aquesta associació no es seguia de manera tan rígida pel que fa a la costura o al treball d'agulla en general. És per això que confirma que la classificació del teixit i el treball d'agulla és una activitat possiblement femenina i masculines (Allison, 2008). L'autora es recolza en diverses fonts literàries que mencionen els propis soldats com a responsables de la reparació i manteniment de la seva roba, això suggereix que en contextos militars farien aquesta tasca (Allison, 2015, p. 113-115). En entorns funeraris, la presència d'agulles de cosir és relativament poc habitual, malgrat la seva clara associació simbòlica amb el món femení i les tasques relacionades amb la confecció tèxtil (Allison, 2015, p. 113-115).

No sempre és possible associar un objecte a un gènere concret, i les agulles, per si soles, no són tan útils per identificar la presència d'un gènere específic com ho són altres tipus d'artefactes amb associacions de gènere més definides.

7.2.2. *Acus crinalis*

La tipologia que Judit Ciurana agrupa com a *acus crinalis* és tot el grup establert en l'apartat 6.1.1. (*acus crinalis* de cap esfèric, *acus crinalis* amb el cap oval i *acus crinalis* amb el cap decorat). També, cal afegir que l'autora agrupa en aquesta tipologia el punt 6.1.3. referent als punxons que hem separat seguint les classificacions d'Unzu i Tabar (1985).

Tal com es mostra a la figura 34, dins d'aquesta tipologia s'han identificat onze individus com a dones, mentre que catorze no han pogut ser determinats pel que fa al sexe, i només un individu ha estat identificat com a home (Ciurana, 2011). Aquestes dades ens donen una idea de que és probable que aquest objecte pugui usar-se com a marcador de la presència de dones en l'espai.

És amb la comparació d'altres jaciments on s'ha trobat que les *acus crinalis* en tombes sexades com a dones en jaciments com *Complutum*, York i El Fayum, igual que les tarragonines, s'han trobat al costat del cap. Això, ens reafirmaria en la funcionalitat més probable sigui la subjecció del cabell (Aguado, 2009, p. 503).

Hi ha altres fonts que ens aporten informació sobre les *acus crinalis*, com són les fonts escrites greco-llatines. Les investigadores María Aguado Molina, C. B Bango García i Ofelia Jiménez Cañizos recullen textos d'Ovidi, Marcial i Apuleu que parlen de les agulles per la subjecció del cabell de les dones i en canvi Juvenal recull els usos de les agulles per l'aplicació de cosmètics a la cara: «...*Uno mediante una aguja pequeña se alarga las cejas con hollín humedecido y se las pinta alzando sus ojos parpadeantes...*» (*Satiras*, II, 90-100) (Aguado, et al., 2007, p. 503).

Finalment, cal mencionar les fonts iconogràfiques (escultures pintures i algunes monedes), que mostren retrats femenins d'emperadores romanes en que s'observen les agulles formant una part del pentinat. També, apareix una làpida funerària que pertany a una *ornatrix* romana com a símbol identificació de la professió (Aguado, et al., 2007, p. 503).

Tots aquests indicis ens mostren que les *acus crinalis* estan associades a les dones, amb la funció dins les termes de subjecció del cabell durant l'estada dins el recinte. Tot i això, som conscients que cal anar en compte, com és l'excepció de l'individu trobat a Tàrraco a la tomba 809 que ha estat identificat amb el sexe masculí, pel que podem associar que habitualment són les dones qui porten aquest objecte, però existeixen excepcions que ens obliguen a parlar que generalment són les dones qui porten aquestes agulles, però no és una norma inamovible.

7.2.3. Denes

Aquest grup engloba un total de dues peces en les termes romanes de *lesso*, TERM-006 i TERM-008.

Al conjunt funerari tarragoní s'hi ha trobat sis tombes amb denes; en quatre d'elles no s'ha pogut determinar el sexe del difunt, una s'ha identificat amb el sexe femení i una altra amb el masculí (Ciurana, 2011).

Els contextos estudiats per Allison també s'ha documentat denes fetes amb os, però les funcionalitats són molt diverses factor que complica la seva associació a un gènere. La funció més destacada és la d'ornament fent de collaret o braçalet, però també poden decorar escuts, les denes planes i circulars com TERM-006 podrien haver estat reutilitzats com a fitxes de joc. Per altre banda, podrien haver estat utilitzats per homes a modus d'arracada o com a records de dones que fan que la categoria sigui incerta (Allison, 2008).

Tant les dades extretes de les necròpolis de Tàrraco i les aportacions d'Allison ens fan pensar que les denes d'ornaments podien estar usades per ambdós sexes sense distinció.

7.2.4. *Ligulae* i culleretes

En aquest grup s'hi inclouran tant les culleretes (TERM-019 i TERM-026) com les *ligulae*, les quals tenen unes problemàtiques similars. D'aquesta tipologia no se n'ha trobat cap paral·lel en l'espai funerari de Tàrraco.

Tant les culleres com les *ligulae* podien tenir tant funcions de tocador com mèdiques. Les *ligulae*, també se'ls associa usos com a elements d'higiene personal o sondes. Allison també parla d'aquests objectes i en el seu cas hi ha culleretes que es troben a Pompeia relacionats amb objectes de cosmètica que atribueix al món femení. En canvi, els mateixos objectes també s'han trobat associats amb petits contenidors per medicaments que no tindrien una atribució tant clara (Allison, 2015).

Segons l'autora, la forma de poder discernir quina de les dues funcions seria la més adequada és necessari conèixer el context immediat d'aquesta, cosa que no és possible en el nostre context. És per això, que no es pot associar un sexe concret ni a les *ligulae* ni culleretes.

7.2.5. Mà nec

La categoria de mà nec només conta amb l'individu TERM-041. L'estat de conservació no és gens bo, fet que no permet fer un estudi de quin és el possible objecte al qual aniria adherit. És per això, que no podem fer cap atribució ni paral·lelisme.

7.2.6. Aplic de mobiliari

L'aplic de mobiliari TERM-002 és un cas similar a la problemàtica anterior. No es pot saber a quin objecte podia estar associat a l'aplic. Aquest fet, no permet fer cap atribució de gènere a l'objecte degut a que no es pot saber a què aniria associat.

7.3. Cronologia del material

Com hem comentat aquest jaciment té com a problemàtica que la gran majoria del material estan en un nivells d'abandonament i altres en nivells constructius. És per això, que el factor espacial en aquest cas, no podrà jugar un paper determinant en aquesta investigació, ja que no hi podríem extreure conclusions clares.

La forma que presentem per determinar si les dones realment accedien a les termes és agafant l'únic objecte que podem associar a les dones com són les *acus crinalis*. La intenció és fer una comparativa entre la quantitat d'agulles trobades en el moment d'ús de les termes (segle I aC – II dC) i quina diferència hi hauria en el moment d'abandonament, el qual adopta nous usos, segurament productius tot i estar abandonat.

Les dades ens han deixat uns resultats força ambigus. S'ha determinat que les agulles de cap trobades durant el moment d'ocupació ha estat un 40% del total amb un nombre de 4 individus i les trobades en el moment d'abandonament correspon a un 60% amb una representació de 6 fragments.

Considerem que les dades que representen els dos grups amb 6 i 4 individus és una quantificació insuficient per extreure una conclusió ferma sobre la presència o absència de les dones a les termes només a partir d'aquest tipus d'objectes. Que en un moment d'ús s'hi representin quatre fragments de les *acus crinalis* ens pot indicar que

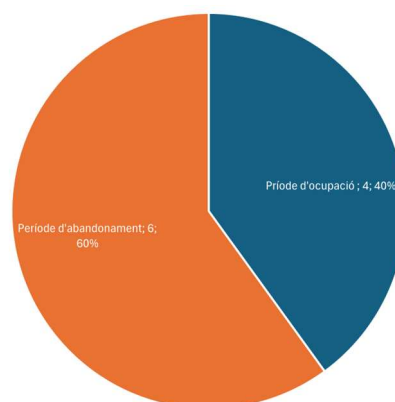

Fig. 36 Gràfic amb el percentatge de d'acus crinalis en el període d'abandonament (taronja) i període d'ocupació (blau).

és probable que les dones accedissin també en aquest espai, però les limitacions que ens porta aquesta manca de material en deposició primària ens obliga a parlar d'una suposició la qual en el nostre context no es pot confirmar.

8. Conclusions finals

Podem saber si les dones tenien presència en les termes romanes de Iesso amb l'estudi del material ossi trobat en aquest espai? Aquesta pregunta vertebradora del treball és complicada de respondre. Els estudis fets anteriorment per Penelope Allison (2008, 2015) exposen unes conclusions clares sobre com associar les dones a certs materials. A través de la comparació amb cossos sexats i l'estudi de la resta de materials d'aquest espai. Els paràmetres els fa seguint les característiques excepcionals de Pompeia, on es pot relacionar fàcilment espais amb un cos sexat i comparant-los amb altres materials trobats i no només d'indústria òssia com el nostre cas. En jaciments que han patit un abandonament progressiu i on les restes són majoritàriament de deposició secundària és complicat aplicar la seva metodologia, ja que es multiplica les possibilitats d'interpretació.

Un cop realitzat el catàleg (Annex 2) on s'identifica tot el nostre material, hem volgut adaptar les premisses d'Allison per aplicar la perspectiva de gènere: relacionar cossos sexats amb el material del conjunt i interpretar-lo en vers la resta de material del mateix l'espai.

Un cop iniciat l'estudi, ens hem adonat que l'últim punt és complicat d'aplicar, degut a les condicions dels estrats en deposició secundària. Podem fer la hipòtesi que els materials trobats en els nivells constructius de les termes provindrien de l'entorn de l'edifici, però no confirmar que tots els materials de la mateixa habitació en el seu moment d'ús convisquessin de forma conjunta. És per això, que la variable d'espai no ha estat possible tractar-la en aquest treball.

El factor que sí s'ha pogut determinar és la comparació d'alguns objectes d'os amb les necròpolis de Tàrraco i el seu ager (Ciurana, 2011). L'estudi ens ha permès fer una comparació del nostre material amb els cossos sexats de les necròpolis. Concretament, ho hem pogut fer amb les agulles de cosir, *acus crinalis* i denes. Com expressem en l'apartat anterior, el cas de les denes i les agulles de cosir les dades proporcionades amb l'estudi de Ciurana no són suficients per fer una associació clara. Això se li afegeix la problemàtica que presenta la diversitat d'usos que se'ls pot atribuir a ambdues. Per una banda, les agulles de cosir tenen una funció de costura, però poden ser usades tant

per homes com per dones. D'altra banda, les denes tenen una funció decorativa, però en suports molt diferents. Tot això, ens impossibilita fer una associació directe, ja que són objectes utilitzats de forma transversal.

És diferent el cas de les *acus crinalis*, ja que aquestes tenen una presència més notable en les restes de les necròpolis de Tàrraco. Les dades ens permetien observar que excepte un cas identificat amb el sexe masculí, la resta (onze) es podien associar directament amb dones. Els resultats obtinguts són vinculants, però és necessari comparar-los amb les fonts textuais i iconogràfiques. Aquestes, ens han confirmat que les *acus crinalis* estaven relacionades amb la subjecció del cabell i amb la dona.

Amb la resta de vestigis identificats a les termes romanes culleretes, *ligulae*, mànec i aplic de mobiliari. No s'ha pogut fer una determinació clara del gènere, ja que no s'hi ha pogut establir cap paral·lel, a més, en altres estudis com els de Allison tampoc s'hi ha trobat una conclusió clara. Específicament, en el cas de les culleretes i *ligulae* sí s'ha identificat un ús mèdic o estètic (Allison, 2015). En els casos del mànec i l'aplic no s'ha pogut saber a quin altre objecte anaven associats. És per aquest motiu que en aquest cas no s'ha pogut fer cap associació de gènere.

Atès que l'únic element que hem pogut associar són les *acus crinalis*, volíem veure quina diferència hi havia en la freqüència d'aquest objecte en les tres fases constructives de les termes així com la presència de la dona al llarg del temps d'ús de l'edifici. Un cop més, el nostre material no ens ha permès realitzar aquesta comparativa, degut a la manca d'informació que englobava tant la primera fase (s. I aC) com la tercera (II dC). És per això, que el nostre estudi s'ha basat en la comparació del nivell d'ús i construcció de les termes (s. I aC – II dC) en el moment d'abandonament a partir de segle III dC.

Les dades ens van confirmar novament les limitacions del nostre material. 4 individus d'*acus crinalis* es trobaven en nivells constructius de les termes i 6 en el d'abandonament, fet que ens dona dues informacions molt rellevants: en primer lloc, el nombre d'individus analitzats és insuficient a l'hora d'extreure dades concloents i de pes per fer afirmacions clares. En segon lloc, si considerem a través del material i les fonts textuais que les *acus crinalis* són peces usades majoritàriament per les dones, sabem que ocuparien aquest espai; però no es pot especificar en quines condicions ho feien. Basant-nos en les fonts, estava ben vist socialment que les dones i homes compartissin un mateix espai. És per això, que es plantejaria la possibilitat de l'existència d'horaris perquè ambdós poguessin acudir de forma separada (Trümper, 2012, p. 37). Certament, són hipòtesis que amb els recursos disponibles en jaciments amb contextos normals, ocupació, abandonament i enrunament progressiu, és complicat arribar a saber mai.

Malgrat els punts exposats fins ara, creiem que existeixen altres metodologies que ens podrien ajudar a concretar millor els objectius plantejats (sobretot en relació a l'ús del material). Primerament, trobem interessant comparar el material d'un altre espai que ens permeti establir millor la funcionalitat dels objectes quines activitats hi podrien fer. Un dels exemples és l'entorn domèstic. Es podrien fer comparacions i veure si el tipus de material és el mateix que a les termes i intentar associar altres objectes que només amb l'estudi d'un edifici no ha estat possible. Per altra banda, també ens agradaria en investigacions futures analitzar altres materials, com ceràmica i/o objectes metàl·lics que ens ajudessin a profunditzar més sobre els usos dels espais. Fer únicament un estudi de l'os dona una visió molt parcial dels objectes femenins i que es necessita una panoràmica més àmplia que només es pot assolir incloent altres tipologies d'elements a l'estudi.

A partir d'aquests tipus de contextos es podran fer aproximacions de gènere? Realment, aplicar tots aquests mètodes no ens acaba d'aportar unes conclusions clares sobre el paper de la dona a les termes. Quin era l'espai que ocupaven, com es relacionaven amb l'entorn i un llarg etcètera que probablement mai acabarem d'esbrinat. Tot i això, aquest treball vol posar de manifest que no podem determinar amb certesa quin era exactament el paper de la dona. Per aquest motiu, en les investigacions arqueològiques generals no es pot afirmar la presència femenina en determinats espais només a partir de la troballa d'objectes com, per exemple, agulles de cosir, i assumir automàticament que pertanyien a dones dedicades a tasques tèxtils. Cal, doncs, mantenir una mirada crítica i ser curosos a l'hora d'atribuir rols a les dones, evitant caure en estereotips anacrònics o en projeccions del model femení ideal propi de l'època romana.

De fet tot i que en aquest treball s'ha intentat seguir al màxim unes qüestions acurades que representessin la dona sense caure en idees preconcebudes, som conscients que la màxima limitació que tenim és l'establiment d'un binarisme home i dona del qual no ens hem pogut separar. En tot moment parlem de la dona genèrica assumint que totes elles usarien, com és el nostre cas, *acus crinalis* per subjectar el cabell llarg. Volem remarcar que, en tot moment, aquestes afirmacions fan referència a una pràctica habitual sense assumir que totes exercirien una mateixa pràctica o estètica entenent que cada una exerciria una aparença diversa.

9. Bibliografia

- Aguado, M., C. Bango, i O. Jiménez. “El hueso trabajado del yacimiento del Cerro de Álvarez Fañez (Huete, Cuenca).” *Caesaraugusta* 78 (2007): 495–510. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- Alarcão, J., et al. *Fouilles de Conimbriga. VII: Trouvailles diverses. Conclusions générales*. Paris: Éditions du CNRS, 1979.
- Allison, P. M. “Using the Material and Written Sources: Turn of the Millennium Approaches to Roman Domestic Space.” *American Journal of Archaeology* 105, no. 2 (2001): 181–208.
- Allison, P. M. “Mapping for Gender: Interpreting Artefact Distribution Inside 1st and 2nd Century A.D. Forts in Roman Germany.” *Archaeological Dialogues* 13, no. 1 (2006): 1–20.
- Allison, P. M. “Engendering Roman Domestic Space.” In *Building Communities: House, Settlement and Society in the Aegean World and Beyond*, ed. R. Westgate, N. Fisher, i J. Whitley, 343–350. Athens: British School at Athens, 2007.
- Allison, P. M. “Measuring Women’s Influence on Roman Military Life: Using GIS on Published Excavation Reports from the German Frontier.” Unpublished paper, 2008.
- Allison, P. M. “Characterizing Roman Artifacts to Investigate Gendered Practices in Contexts without Sexed Bodies.” *American Journal of Archaeology* 119, no. 1 (2015): 103–123.
- Andreu Pintado, J. “Sobre un repertorio de objetos de hueso romanos del norte de la Tarraconense: Los Bañales de Uncastillo (Zaragoza, España).” *Habis* 44 (2013): 115–139.
- Ávila França, E. “Anéis, braceletes e brincos de Conimbriga.” *Conimbriga* 8 (1969): 17–64.
- Ávila França, E. “Objetos de toilette de Conimbriga.” *Conimbriga* 10 (2014): 5–23.
- Avilés, J. A. “El balneum de Ituci Virtus Iulia. Nueva interpretación del conjunto termal de Torreparedones.” *Salvum* 45 (2017): 33–86.
- Balil, A. “Muñecas antiguas en España.” *Archivo Español de Arqueología* 35, no. 105 (1962): 70.

- Bayley, J., i S. Butcher. *Roman Brooches in Britain: A Technological and Typological Study Based on the Richborough Collection*. London: The Society of Antiquaries, 2004.
- Béal, J. C. *Les objets de tabletterie antique du Musée Archéologique de Nîmes*. Nîmes: Musées d'art et d'histoire, 1984.
- Béal, J. C., i Musée de la Civilisation Gallo Romaine. *Catalogue des objets de tabletterie du Musée de la Civilisation Gallo Romaine de Lyon*. Lyon: Univ. Jean Moulin; De Boccard, 1983.
- Bertrand, I. *Le travail de l'os, du bois de cerf et de la corne à l'époque romaine: Un artisanat en marge*. Montagnac: Éditions Monique Mergoïl, 2008.
- Blasco, M. *Artesanías en hueso, asta, cuerno y marfil en el mundo ibérico*. Serie de Trabajos Varios 128. Madrid: CSIC, 2022.
- Boatwright, M. T. "Women and Gender in the Forum Romanum." *Transactions of the American Philological Association* 141 (2011): 105–141.
- Böhme-Schönberger. "Die Distelfibeln — Sind sie Männer- oder Frauenfibeln?" In *Frauen und römisches Militär: Beiträge eines Rundes Tisches in Xanten vom 7. bis 9. Juli 2005*, ed. U. Brandl, 140–145. BAR International Series 1759. Oxford: Archaeopress, 2008.
- Carcopino, J. *La vida cotidiana en Roma en el apogeo del Imperio*. Madrid: Temas de Hoy, 1989.
- Ciurana, J. *Pràctiques i rituals funeraris a Tàrraco i el seu ager (segles II aC – III/IV dC)*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica, 2011.
- Gilchrist, R. *Gender and Archaeology: Contesting the Past*. London and New York: Routledge, 1999.
- Giralt i Balagueró, J., dir. *Romans a Ponent: Ilerda, lesso, Aeso*. Lleida: Museu de Lleida, 2023.
- Guillaumon, S., i R. Martínez. "Artesanía del hueso en la Bética romana: Estudio de los artefactos procedentes de las termas orientales de Torreparedones (Baena, Córdoba)." *CuPAUAM* 49, no. 1 (2023): 133–162.
- Guitart, J., J. Pera, i J. Ros. "Arqueologia a l'antiga ciutat romana de lesso (Guissona, Lleida)." In *Primer Simposi de Patrimoni i Turisme Cultural. Arqueologia Viva de les Ciutats a l'Antiguitat*, 153–192, 2005.

- Guitart, J., J. Pera, J. Ros, i N. Padrós. “Excavacions a la ciutat romana de lesso (Guissona, Segarra).” *Tribuna d’Arqueologia* (2009): 149–186.
- Guitart, J., J. Ros, T. Gironès, i J. Pera. “La ciutat romana de lesso (Guissona, Segarra). Cap a la socialització de la recerca arqueològica.” *Tribuna d’Arqueologia* (2011): 21–38.
- Guitart, J., J. Pera, N. Romaní, C. Carreras, E. Rodrigo, J. Ros, i G. Solà. “La ciutat romana de lesso. Parc Arqueològic de Guissona (2011–2014).” In *Primeres Jornades d’Arqueologia i Paleontologia de Ponent (Balaguer, 17–18 abril 2015)*, 161–173. Lleida: Generalitat de Catalunya.
- Guitart, J., N. Padrós, i D. Castellana. *Les termes publiques de la ciutat romana de lesso (Guissona)*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 2023.
- Hales, S. “Measuring Women’s Influence in the Roman World.” In *Women in Antiquity: Real Women Across the Ancient World*, ed. S. Budin i J. Turfa, 885–899. London: Routledge, 2015.
- Leri, J. M., J. C. Béal, i J. F. Dureau. *La tabletterie gallo romaine et médiévale: Une histoire d’os*. Paris: Paris Musées, 1996.
- MacGregor, A. G. “Bone, Antler and Horn Industries in the Urban Context.” In *Diet and Crafts in Towns*, ed. D. Serjeantson i T. Waldron, 107–128. Oxford: Archaeopress, 1989.
- Marqués, S. R., J. P. López, G. P. Campillo, i P. R. Vicente. “Contribución al conocimiento de algunas producciones en hueso de la ciudad hispanorromana de Complutum: El caso de las *acus crinales*.” *Espacio Tiempo y Forma. Serie I, Prehistoria y Arqueología* 8 (1995).
- Mezquíriz, M. Á. “Producción artesanal romana: Objetos de hueso encontrados en yacimientos navarros.” *Trabajos de Arqueología Navarra* 21 (2009): 161–198.
- Moral de Eusebio, E. “¿Es el sexo al género lo que la naturaleza a la cultura? Una aproximación queer para el análisis arqueológico.” *Arqueo Web* 15 (2014): 248–269.
- Murer, C. *Women in the Forum: The Case of Italy and Roman North Africa*. Unpublished thesis, 2023.
- Prevot, P. “État des connaissances sur la production de l’os à Orange (Vaucluse, France): Étude et comparaison des ateliers du travail de l’os.” In *Le travail de l’os*,

- du bois de cerf et de la corne à l'époque romaine: Un artisanat en marge*, 195–229. Montagnac: Éditions Monique Mergoïl, 2008.
- Rodrigo, E. “La ciutat romana de lesso. Parc Arqueològic de Guissona (2011–2014).” In *Actes de les Primeres Jornades d'Arqueologia i Paleontologia de Ponent (Balaguer, 17–18 abril 2015)*, 160–173. Lleida: Universitat de Lleida, 2018.
- Rodríguez, G. “Artesanos y talleres del hueso en la Hispania romana.” In *Artífices Idóneos: Artesanos, talleres y manufacturas en Hispania*, ed. M. Bustamante i D. Bernal, 355–387. Mérida: Instituto de Arqueología de Mérida, 2014.
- Romaní, N., E. Rodrigo, J. Pera, i J. Guitart. “La ocupación periurbana de la zona norte de la ciutat romana de lesso (Guissona): Novedades arqueológicas.” In *Small Towns, una realitat urbana en la Hispania romana (Actes Alacant, 26–28 octubre 2021)*, ed. P. Mateos, M. Olcina, A. G. Pizzo, i Th. Schattner, 283–292. Mérida: Instituto de Arqueología de Mérida / MYTRA, 2022.
- Russell, A. “On Gender and Spatial Experience in Public: The Case of Ancient Rome.” In *TRAC 2015: Proceedings of the Twenty Fifth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference, Leicester 2015*, ed. M. J. Mandich et al., 164–176. Oxford: Oxbow Books, 2016.
- Scheidel, W. “The Most Silent Women of Greece and Rome: Rural Labour and Women's Life in the Ancient World (I).” *Greece & Rome* 42, no. 2 (1995): 202–217.
- Tabar, M. I., i M. Unzu. “Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra.” *Trabajos de Arqueología Navarra* 4 (1985): 187–226.
- Trümper, M. “Gender Differentiation in Greek Public Baths.” In *Sanitas per Aquam: Proceedings of the International Frontinus Symposium on the Technical and Cultural History of Ancient Baths*, ed. R. Kreiner i W. Letzner, 37–45, 2012.
- Trümper, M. “Gender and Space, ‘Public’ and ‘Private’.” In *A Companion to Women in the Ancient World*, ed. S. L. James i S. Dillon, 289–303. Oxford: Wiley Blackwell, 2012.
- Tuero del Prado, C. E. “Las termas romanas, establecimientos precursores de los actuales centros acuáticos de ocio.” *Citius, Altius, Fortius* 6, no. 1 (2013): 61–87.
- Wallace-Hadrill, A. “The Social Structure of the Roman House.” *Papers of the British School at Rome* 56 (1988): 43–97.

10. Bibliografia clàssica

Apuleu. *L'ase d'or (Llibre II, 9; Llibre VIII, 13)*. Traducció de L. Rubio Fernández. Madrid: Alianza Editorial, 1995.

Cassius Dio. *Roman History (Llibre LXIX, 8)*. Edició i traducció d'E. Cary. *Loeb Classical Library*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1925.

Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL). Vol. VI, núm. 579. Berlin: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, 1863–.

Historia Augusta. *Scriptores Historiae Augustae*. Edició d'E. Hohl. Leipzig: Teubner, 1927–1939 (original ca. segle IV dC).

Juvenal. *Sátiras*. Traducció de Manuel Balasch. Madrid: Editorial Gredos, 1991.

Marcial. *Epigramas*. Traducció de J. Guillén. Madrid: Editorial Gredos, 1991. (Biblioteca Clásica, vols. I–III).

Ovidi. *L'art d'estimar (Llibre III)*. Traducció de V. C. López. Madrid: Alianza Editorial, 1995.

Vitruvi. *De Architectura*. Traducció de Frank Granger. *Loeb Classical Library*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931.

11. Annex 1 – Models de fitxes

11.1. Agulles

Número de fitxa:			
Any:	Sector: Àmbit:	UE:	Núm. inv.: Núm. Col.:
Cronologia del context:		Tipus d'UE:	
Estat de conservació:		Forma:	
Longitud:		Diàmetre màx: Diàmetre min:	
Diàmetre del cap màx.: Diàmetre del cap min.:			
Orifici:		Diàmetre de l'orifici aïllat:	
		Diàmetre orificis no rodons:	
		Llargada orificis no rodons:	
Descripció de la peça:			
Observacions:			
Foto:			

11.2. Objectes arrodonits

Número de fitxa:			
Any:	Sector: Àmbit:	UE:	Núm. inv.: Núm. Col.:
Cronologia del context:		Tipus d'UE:	
Estat de conservació:		Forma:	
Diàmetre: Gruix:			
Orifici:			
Descripció de la peça:			
Observacions:			
Foto:			

11.3. Culleres

Número de fitxa:			
Any:	Sector: Àmbit:	UE:	Núm. inv.: Núm. Col.:
Cronologia del context:		Tipus d'UE:	
Estat de conservació:		Forma:	
Longitud: Diàmetre màx: Diàmetre min:		Llargada cullereta: Amplada cullereta:	
Descripció de la peça:			
Observacions:			
Foto:			

11.4. Altres objectes

Número de fitxa:			
Any:	Sector: Àmbit:	UE:	Núm. inv.: Núm. Col.:
Cronologia del context:		Tipus d'UE:	
Estat de conservació:		Forma:	
Longitud: Amplada màx.: Amplada min.: Alçada:			
Descripció de la peça:			
Observacions:			
Foto:			

12. Annex 2 – Catàleg del material

Núm. Col·lecció: TERM-005			
Any: 2005	Sector: 2 Àmbit: 1	UE: 120	Núm. inv.: 17
Cronologia del context: Mitjan segle I dC		Tipus d'UE: Constructiva	
Estat de conservació: Fragment		Forma: <i>Acus crinalis</i>	
Longitud: 8,4 cm		Diàmetre màx: 0,7cm Diàmetre min: 0,1 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: No		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orificis no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça:			
<p>Peça treballada d'os de color blanc gairebé sencera, tot i que li manca el cap i la punta. En total té una llargada de 8,4 cm. S'interpreta com una agulla de cap, ja que conserva la base del cap original. Just després d'aquesta base, la peça presenta un diàmetre de 0,7 cm, que es va reduint progressivament fins a assolir els 0,1 cm a l'extrem final.</p> <p>Les agulles de cap tenen una funció relacionada amb subjecció o tractament del cabell.</p>			
Observacions:			
Està format per dos fragments trencats que remunten.			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-006			
Any: 2006	Sector: 3 Àmbit: 4	UE: 273	Núm. inv.: 7
Cronologia del context: Possiblement mitjan segle I dC		Tipus d'UE: Farciment constructiu.	
Estat de conservació: Complet		Forma: Dena	
Diàmetre: 1,3 cm			
Gruix: 0,4 cm			
Orifici: 0,3 cm			
Descripció de la peça: Es tracta d'una peça circular amb les vores arrodonides de color verdós clar amb un acabat polit amb un diàmetre de 1,3 cm i alçada de 0,4 cm. En la zona central s'hi disposa un orifici circular de 0,3 cm de diàmetre.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-002			
Any: 2006	Sector: 2 Àmbit: 2	UE: 295	Núm. inv.: 5
Cronologia del context: 1a meitat segle I dC		Tipus d'UE: Constructiu	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Aplic de mobiliari	
Longitud: 4,1cm Amplada màx.: 1,4 cm Amplada min.: 0,8 cm Alçada: 0,5 cm			
Descripció de la peça: Es tracta d'un objecte d'indústria òssia de color blanc amb una llargada de 4,1 cm. La peça en el punt més ample és d'1,4 cm i va disminuint fins a 0,8 cm. Per la cara externa té una decoració vegetal representada amb fulles sobreposats que es disposen cada 0,5 cm a banda i banda de la peça vertebrades per una tija central. Cada un d'aquests triangles té decoracions lineals. La cara interna de la peça no té cap tractament.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-031			
Any: 2007	Sector: 4 Àmbit: Pati unitat 1	UE: 417	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Posquem mitjan segle II dC		Tipus d'UE: Rebliment d'un retall	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Agulla de cosir	
Longitud: 2,3 cm		Diàmetre màx: 0,3 cm Diàmetre min: 0,1 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: Sí		Diàmetre del orificis aïllats: 0,1 cm	
		Amplada orificis sobreposats: 0,1 cm	
		Llargada orificis sobreposats: 0,7 cm	
Descripció de la peça: Objecte elaborat amb material ossi amb una llargada de 2,3 cm, del qual només es conserva la part superior de l'objecte original. Presenta tres orificis centrals alineats (0,7 x0,1 cm) i dos orificis més situats a cada extrem (0,1 cm). La part superior de l'objecte té una morfologia amb un pic pronunciat. Ha estat identificat com una agulla, tot i que no ha estat possible determinar-ne el tipus concret.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-032			
Any: 2007	Sector: 4 Àmbit: Pati unitat 1	UE: 417	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Postquem mitjan segle II dC		Tipus d'UE: Rebliment d'un retall	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Agulla de cosir amb perforació en forma de vuit.	
Longitud: 4,3 cm		Diàmetre màx: 0,5 cm Diàmetre min: 0,4 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: Sí		Diàmetre de l'orifici aïllat: - Diàmetre orificis no rodons: 0,2 cm Llargada orificis no rodons: 0,5 cm	
Descripció de la peça: Objecte d'indústria òssia de color marronós clar, format per un cap de forma cònica (0,5 cm) amb dos orificis superposats (0,2 x 0,5 cm). No presenta un acabat elaborat. La tija té un diàmetre de 0,5 cm a la part superior, i disminueix progressivament fins als 0,4 cm.			
Observacions:			
Foto:			
			

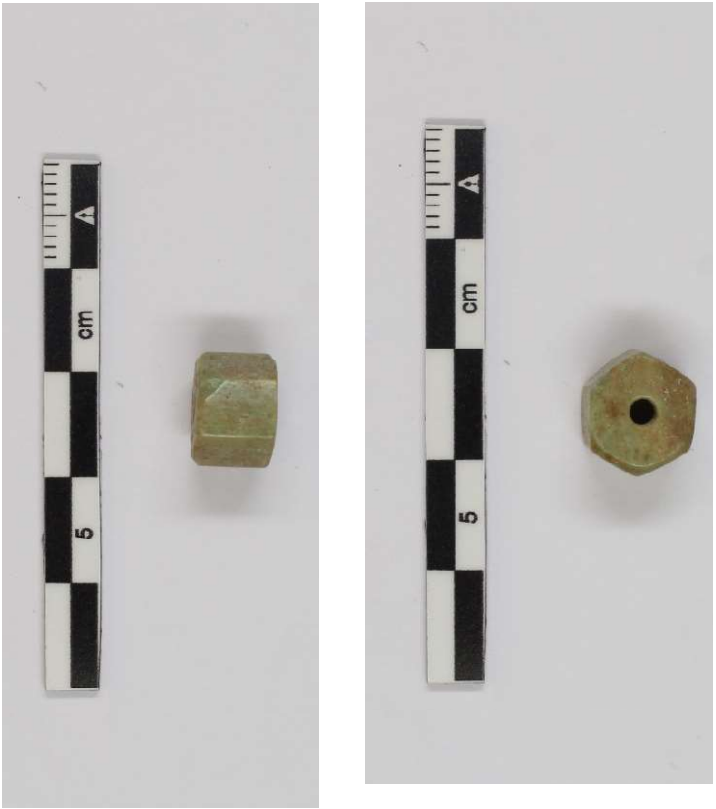
Núm. Col·lecció: TERM-033			
Any: 2007	Sector: 4 Àmbit: Pati unitat 1	UE: 417	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Postquem mitjan segle II dC		Tipus d'UE: Rebliment d'un retall	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Agulla de cosir amb perforació en forma de vuit.	
Longitud: 7,7cm		Diàmetre màx: 0,4 cm Diàmetre min: 0,2 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: Sí		Diàmetre de l'orifici aïllat: - Diàmetre orificis no rodons: 0,15 cm Llargada orificis no rodons: 0,3 cm	
Descripció de la peça: Es tracta d'una peça feta amb os de color marró clar amb un acabat polit. La peça té una llargada de 7,7 cm. La part superior és rectangular i té dos orificis sobreposats amb una mesura de 0,14 x 0,3 cm. La tija s'inicia amb un diàmetre de 0,4 cm i disminueix progressivament fins 0,2 cm. La peça està pràcticament sencera, només li manca un petit fragment a la punta inferior.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-010			
Any: 2007	Sector: 4 Àmbit: 12, <i>Natatio</i>	UE: 452	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Segle IV dC		Tipus d'UE: Nivell d'ús de la <i>natatio</i>	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Punxó amb el cap cònic	
Longitud: 6 cm		Diàmetre màx: 0,45 cm Diàmetre min: 0,3 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: No		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orificis no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça: Es tracta d'una peça feta de material ossi. És un objecte amb una llargada de 6 cm i en la part superior té un cap cònic amb un diàmetre de 0,45 cm. No s'ha fet un tractament de l'acabat de la peça. La tija disminueix el seu diàmetre de forma progressiva amb un ventall de 0,45 a 0,3 cm. S'ha interpretat com un punxó, tot i que li falta la meitat inferior. Aquestes peces servien pel tractament de la pell animal.			
Observacions: En la peça s'hi observen marques d'arrels.			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-011			
Any: 2007	Sector: 4 Àmbit: 12	UE: 452	Núm. inv.: -
Cronologia del context: IV dC		Tipus d'UE: Nivell d'ús de la <i>Natatio</i>	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Agulla de cosir amb perforació en forma de vuit	
Longitud: 5,4 cm		Diàmetre màx: 0,3 cm Diàmetre min: 0,2 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: Sí		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orificis no rodons: 0,2 cm	
		Llargada orificis no rodons: 0,4 cm	
Descripció de la peça: Es tracta d'una peça d'os de color marronós sense tractament de la superfície. És un objecte allargat de 5,4 cm interpretat com una agulla amb la perforació rectangular. Es compon per una forma cònica a l'extrem i dos orificis sobreposats contigus (0,2 x 0,4 cm). La tija disminueix el seu diàmetre de forma progressiva amb una distància de 0,3 a 0,2 cm. Està pràcticament sencera, només hi manca la punta.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-012			
Any: 2007	Sector: 4 Àmbit: 12	UE: 452	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Segle IV		Tipus d'UE: Nivell d'ús de la <i>natatio</i>	
Estat de conservació: Fragment		Forma: <i>Acus crinalis</i> amb el cap esfèric	
Longitud: 2,6 cm		Diàmetre màx: 0,1 cm Diàmetre min: 0,1 cm	
Diàmetre del cap màx.: 0,5 cm Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: No		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orificis no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça: Objecte d'os de color vermellós, possiblement tenyit de forma artificial. Té una llargada de 2,6 cm i presenta una tija completament recta amb un diàmetre de 0,1 cm. En la part superior s'hi disposa un cap esfèric amb un diàmetre de 0,5 cm. No s'ha conservat la part inferior de la peça, però s'ha identificat com una agulla de cap.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-013			
Any: 2007	Sector: 4 Àmbit: 12	UE: 452	Núm. inv.: -
Cronologia del context: segle IV dC		Tipus d'UE: Nivell d'ús de la <i>natatio</i>	
Estat de conservació: Fragment		Forma: <i>Acus crinalis</i> de cap esfèric	
Longitud: 4,5 cm		Diàmetre màx: 0,2 cm Diàmetre min: 0,1 cm	
Diàmetre del cap màx.: 0,35 cm Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: No		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orificis no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça: Es tracta d'un fragment d'os treballat de 4,5 cm de llargada. La tija presenta un diàmetre de 0,1 cm a la part inferior, que s'eixampla progressivament fins als 0,2 cm i torna a disminuir fins als 0,1 cm just abans d'arribar al cap. El cap és completament esfèric (0,35 cm), de color negre, i sembla haver estat alterat per l'acció del foc. Es conserva la peça pràcticament sencera només hi falta un fragment de la part inferior			
Observacions: Generalment, aquesta tipologia té la tija completament recta i aquesta no.			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-008			
Any: 2008	Sector: 4 Àmbit: -	UE: 471	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Mitjan segle I dC		Tipus d'UE: Nivell d'ús del pati	
Estat de conservació: Complert		Forma: Dena	
Diàmetre: 1 cm			
Alçada: 0,7 cm			
Orifici: 0,3			
Descripció de la peça: Es tracta d'un fragment d'os de color verdós polit. La seva morfologia té forma d'hexàgon, cada cara té una mesura de 0,4 cm. La figura té un diàmetre d'1 cm i una alçada de 0,7 cm. En la part central s'hi disposa un forat amb 0,3 cm de diàmetre. La seva interpretació és molt clara, es divideix entre una fitxa de joc o una dena d'ornament.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-041			
Any: 2008	Sector: 5 Àmbit: -	UE: 500	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Contemporani		Tipus d'UE: Nivell superficial	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Mà nec	
Longitud: 5,4 cm Amplada màx.: 1,45 cm Amplada min.: cm Alçada: 0,75 cm			
Descripció de la peça: És un fragment d'os poc treballat que s'ha identificat com un mà nec. Té una llargada de 5,4 cm, per la part superior es disposa un seguit de marques incises organitzades de forma lineal. En canvi per la part interior no hi ha cap decoració.			
Observacions: L'objecte està molt malmès i te una escletxa que recorre tota la peça de dalt a baix.			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-014			
Any: 2008	Sector: 5 Àmbit: -	UE: 561	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Finals de segle IV dC		Tipus d'UE: Abandonament de l'entorn de les termes.	
Estat de conservació: Fragment		Forma: <i>Ligula</i>	
Longitud: 7,5 cm Diàmetre màx: 0,6 cm Diàmetre min: 0,4 cm		Lungitud de la cullera: - Amplada de la cullera: -	
Descripció de la peça: Es tracta d'un os treballat de color blanquinós amb un acabat polit. Té una longitud de 7,5 cm, en la part superior s'hi disposa una esclatxa d'1,4 cm. El diàmetre de la peça per la part inferior de 0,4 cm de diàmetre es va eixamplant fins a 0,6 cm en la part superior. Només es conserva la part central de la peça, però gràcies a l'esclatxa que presenta en la part superior s'ha identificat com una <i>ligula</i> . Aquestes, tenien la funció d'higiene personal, aplicacions en l'àmbit farmacèutic i mèdic.			
Observacions: S'ha pogut identificar gràcies a la comparació amb l'objecte TERM-015.			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-016			
Any: 2008	Sector: 5 Àmbit: -	UE: 561	Núm. inv.: 19
Cronologia del context: Finals segle IV dC		Tipus d'UE: Abandonament de les termes	
Estat de conservació: Fragment		Forma: <i>Ligula</i>	
Longitud: 13,9 cm Diàmetre màx: 0,6 cm Diàmetre min: 0,5 cm		Llargada cullereta: 1,5 cm Amplada cullereta: 0,8 cm	
Descripció de la peça: <p>És un fragment d'os treballat de color blanc cru amb un acabat polit. Té una llarga de 13,4 cm. En la part superior té una zona oval (1,5 x 0,8 cm) amb base plana que faria de petita cassoleta per poder agafar algun tipus de producte. La tija en la part inferior té un diàmetre de 0,5 cm i s'eixampla progressivament fins la zona central a 0,6 cm fins arribar just abans de la cassoleta que torna a mesura 0,5 cm. Les dues parts s'uneixen amb una esclatxa amb dues vessants.</p> <p>Tot i que li falta la part final de l'objecte s'ha pogut interpretar com una <i>ligula</i>. Aquestes, tenien la funció d'higiene personal, aplicacions en l'àmbit farmacèutic i mèdic.</p>			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-042			
Any: 2008	Sector: 5 Àmbit: -	UE: 566	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Finals segle IV		Tipus d'UE: Nivell d'abandonament de les termes	
Estat de conservació: Fragment		Forma: <i>Acus crinalis</i> amb el cap oval	
Longitud: 3,3 cm		Diàmetre màx: 0,45 cm Diàmetre min: 0,35 cm	
Diàmetre del cap màx.: 0,7 cm Diàmetre del cap min.: 0,5 cm			
Orifici: No		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orificis no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça: <p>És una peça d'os treballat de color blanc i marró, te un tractament de superfície polit. Té una llargada de 3,3 cm i al capdamunt de la peça s'hi disposa un oval amb una mesura de 0,7 x 0,5 cm.</p> <p>Tot i que li falta la meitat inferior gràcies al cap s'ha pogut identificar com una agulla amb el cap oval.</p>			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-043			
Any: 2008	Sector: 5 Àmbit: -	UE: 566	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Finals de segle IV dC		Tipus d'UE: Nivell d'abandonament de les termes	
Estat de conservació: Fragment		Forma: <i>Acus crinalis</i> amb cap oval	
Longitud: 4,4 cm		Diàmetre màx: 0,4 cm Diàmetre min: 0,3 cm	
Diàmetre del cap màx.: 0,7 cm Diàmetre del cap min.: 0,4 cm			
Orifici: No		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orificis no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça: Es tracta d'una peça d'os amb un acabat polit d'una llargada de 4,4 cm. La tija des de la part inferior (0,3 cm) es va eixamplant (0,4 cm) fins arribar abans del cap que torna a disminuir (0,3 cm). Seguit, s'hi troba un cap oval amb una de les cares completament plana (0,7 x 0,4 cm). Li manca la zona de la punta, però s'ha pogut identificar com una agulla de cap oval.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-044			
Any: 2008	Sector: 5 Àmbit: -	UE: 566	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Finals de segle IV dC		Tipus d'UE: Nivell d'abandonament de les termes	
Estat de conservació: Fragment		Forma: <i>Acus crinalis</i> amb el cap esfèric	
Longitud: 4 cm		Diàmetre màx: 0,4 cm Diàmetre min: 0,3 cm	
Diàmetre del cap màx.: 0,6 cm Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: No		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orificis no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça: Es tracta d'una peça d'os treballat amb un acabat polit. Té una llargada de 4 cm, en la zona inferior de la peça té un diàmetre de 0,3 cm i es va eixamplant fins la meitat del fragment amb 0,4 cm i torna a disminuir fins a arribar al cap amb 0,3 cm. En la part superior s'hi troba un cap de forma esfèrica amb una mesura de 0,6 cm. Li manca la part inferior de la peça original, però s'ha interpretat com una agulla.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció.: TERM-017			
Any: 2008	Sector: 4 Àmbit: -	UE: 592	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Indeterminat		Tipus d'UE: Indeterminat	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Agulla de cosir amb perforació rectangular	
Longitud: 10,9 cm		Diàmetre màx: 0,6 cm Diàmetre min: 0,3 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: Sí		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orifici no rodons: 0,3 cm	
		Llargada orificis no rodons: 0,6 cm	
Descripció de la peça: Es tracta d'un objecte fet d'os, amb un acabat polit, però força malmès per l'ambient d'on va ser trobat. La seva llargada és de 10,9 cm i té el cap oval i un forat rectangular de 0,6 x 0,3 cm. La tija des de la part superior (0,6 cm) es va fent progressivament més petita (0,3 cm). Està pràcticament sencera, només li manca la punta, i s'ha identificat com una agulla amb l'orifici rectangular.			
Observacions: Està pràcticament complerta, només li falta la punta			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-018			
Any: 2008	Sector: 4 Àmbit: -	UE: 595	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Època d'August		Tipus d'UE: Nivell d'ús contemporani	
Estat de conservació: Fragment		Forma: <i>Acus crinalis</i> amb decoració	
Longitud: 2,6 cm		Diàmetre màx: 0,5 cm Diàmetre min: 0,45 cm	
Diàmetre del cap màx.: 1,2 cm Diàmetre del cap min.: 1,2 cm			
Orifici: No		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orifici no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça: Objecte d'os treballat, de color clar, amb una estructura principal de 2,6 cm, però amb dividida en dues parts diferenciades: una zona superior de forma semiesfèrica i decoració concèntrica, i una zona inferior cilíndrica (1,2 cm). El cap superior té forma esfèrica amb relleus en forma d'anells concèntrics superposats. La part inferior, més estreta, és cilíndrica i llisa, amb un petit ressalt circular a la base. Es tracta d'una agulla de cap de la qual únicament se n'ha conservat el cap.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-019			
Any: 2008	Sector: 4 Àmbit: -	UE: 597	Núm. inv.: 3
Cronologia del context: Indeterminat		Tipus d'UE: Indeterminat	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Tija d'una cullereta	
Longitud: 5 cm Diàmetre màx: 0,65 cm Diàmetre min: 0,5 cm		Llargada cullereta: - Amplada cullereta: -	
Descripció de la peça: Fragment d'objecte d'os, de tonalitat marronosa. És d'una forma cilíndrica allargada (5 cm) amb els dos extrems trencats. La decoració es concentra en una part important de la superfície: hi ha incisions en diagonal ben definides a la zona inferior, mentre que a la part superior s'observen incisions horitzontals paral·leles. No es conserva cap extrem acabat en punta o amb cap elaboració estructurada. L'objecte té un allargada de 5 cm i sembla que es tracta de la tija d'una cullera.			
Observacions: L'objecte està trencat per la meitat.			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-020			
Any: 2008	Sector: 4 Àmbit: -	UE: 630	Núm. inv.: 2
Cronologia del context: Segle I dC		Tipus d'UE: Indeterminat	
Estat de conservació: Complet		Forma: <i>Acus crinalis</i> de cap esfèric	
Longitud: 8,3 cm		Diàmetre màx: 0,4 cm Diàmetre min: 0,2 cm	
Diàmetre del cap màx.: 0,5 cm Diàmetre del cap min.: 0,5 cm			
Orifici: No		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orifici no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça: Es tracta d'una peça sencera feta d'os treballat de color blanc marronós. Té un acabat polit, però s'hi troben marques d'arrels. En la zona superior s'hi disposa un cap esfèric de 0,5 cm. La tija té una llargada de 7,8 cm la qual en la base del cap té un diàmetre de 0,2 cm i s'eixampla ràpidament a 0,4 cm i disminueix progressivament fins la punta amb 0,2 cm. La peça està sencera i s'ha interpretat com una agulla de cap esfèric.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-047			
Any: 2008	Sector: - Àmbit: -	UE: 649	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Tardoantic		Tipus d'UE: Rebliment de la fosa tardoantiga	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Punxó de cap cònic	
Longitud: 2,85 cm		Diàmetre màx: 0,2 cm Diàmetre min: 0,1 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: No		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orifici no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça: Es tracta d'un petit fragment d'os treballat de 2,85 cm de llargada. Té el cap cònic amb un diàmetre de 0,2 cm i poc a poc va disminuint el seu diàmetre fins a la part inferior de 0,1 cm. No s'ha conservat la punta i s'ha identificat com una agulla de cap cònic.			
Observacions:			
Foto:			

Núm. Col·lecció: TERM-046			
Any: 2008	Sector: Àmbit: -	UE: 649	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Tardoantic		Tipus d'UE: Rebliment de la fosa tardoantiga	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Punxó de cap cònic	
Longitud: 5,1 cm		Diàmetre màx: 0,5 cm Diàmetre min: 0,4 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: No		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orifici no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça: Es tracta d'un fragment d'os treballat de 5,1 cm de llargada. Té el cap cònic amb un diàmetre de 0,5 cm i poc a poc va disminuint el seu diàmetre fins a la part inferior de 0,4 cm. No s'ha conservat la punta i s'ha identificat com una agulla de cap cònic.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-023			
Any: 2008	Sector: 4 Àmbit: -	UE: 661	Núm. inv.: 3
Cronologia del context: Indeterminat		Tipus d'UE: Saqueig de la zona de la claveguera.	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Agulla de cosir amb perforació rectangular	
Longitud: 7,3 cm		Diàmetre màx: 0,4 cm Diàmetre min: 0,2 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: Sí		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orifici no rodons: 0,2 cm Llargada orificis no rodons: 0,45 cm	
Descripció de la peça: Es tracta d'un objecte fet d'os de color marró amb un acabat polit. La seva llargada és de 7,3 cm i té el cap cònic i un forat rectangular de 0,45 x 0,2 cm. La tija des de la part superior (0,4 cm) es va fent cada vegada més petita (0,2 cm) fins arribar a la punta. La peça només li manca un petit fragment de la punta i ha estat identificat com una agulla amb l'orifici rectangular.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-022			
Any: 2008	Sector: 4 Àmbit: -	UE: 661	Núm. inv.: 3
Cronologia del context: Indeterminat		Tipus d'UE: Saqueig de la zona de la claveguera.	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Agulla de cosir amb perforació rectangular	
Longitud: 7,8 cm		Diàmetre màx: 0,5 cm Diàmetre min: 0,3 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: Sí		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orifici no rodons: 0,2 cm	
		Llargada orificis no rodons: 0,5 cm	
Descripció de la peça: Es tracta d'un objecte fet d'os treballat de color marró amb un acabat polit. La seva llargada és de 7,8 cm i té el cap cònic i un forat rectangular de 0,5 x 0,2 cm. La tija des de la part superior (0,5 cm) es va fent cada vegada més petita (0,3 cm) fins arribar a la punta. Només li manca la punta i ha estat identificat com una agulla amb l'orifici rectangular.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-025			
Any: 2008	Sector: 5 Àmbit: -	UE: 743	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Indeterminat		Tipus d'UE: Indeterminat	
Estat de conservació: Complert		Forma: <i>Acus crinalis</i> de cap oval	
Longitud: 9,1 cm		Diàmetre màx: 0,4 cm Diàmetre min: 0,2 cm	
Diàmetre del cap màx.: 1 cm Diàmetre del cap min.: 0,6 cm			
Orifici: No		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orifici no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça:			
<p>Es tracta d'una peça sencera feta d'os treballat de color blanc amb un acabat polit. En la zona superior s'hi disposa un cap oval de 0,6 x 1 cm. La tija té una llargada de 9,1 cm la qual en la base del cap té un diàmetre de 0,2 cm i s'eixampla ràpidament a 0,4 cm i disminueix progressivament fins la punta amb 0,1 cm.</p> <p>Es tracta d'una agulla completa de cap oval.</p>			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-038			
Any: 2008	Sector: 5 Àmbit: -	UE: 586	Núm. inv.: 4
Cronologia del context: Entre segle IV-V dC		Tipus d'UE: Estrat que cobreix 585	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Punxó de cap cònic	
Longitud: 4,1 cm		Diàmetre màx: 0,5 cm Diàmetre min: 0,4 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: No		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orifici no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça: Es tracta d'un petit fragment d'os treballat de 4,1 cm de llargada força malmès i de color marró. Té el cap cònic amb un diàmetre de 0,5 cm i poc a poc va disminuint el seu diàmetre fins a la part inferior de 0,4 cm. No s'ha conservat la meitat inferior del punxó i s'ha identificat com una agulla de cap cònic.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-003			
Any: 2009	Sector: - Àmbit: -	UE: 897	Núm. inv.: 37
Cronologia del context: Indeterminat		Tipus d'UE: Nivell d'abandonament de l'antiga claveguera	
Estat de conservació: Complert		Forma: Agulla de cosir amb perforació rectangular	
Longitud: 11,2 cm		Diàmetre màx: 0,5 cm Diàmetre min: 0,2 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: Sí		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orifici no rodons: 0,2 cm Llargada orificis no rodons: 0,4 cm	
Descripció de la peça: Es tracta d'un objecte fet d'os de color marró amb un acabat polit. La seva llargada és de 11,2 cm i té el cap cònic i un forat rectangular de 0,4 x 0,2 cm. La tija des de la part superior (0,5 cm) es va fent cada vegada més petita (0,2 cm) fins arribar a la punta. Ha estat identificat com una agulla amb l'orifici rectangular.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-057			
Any: 2011	Sector: 5 Àmbit: -	UE: 1141	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Primera meitat de segle III dC		Tipus d'UE: Rebliment d'un retall	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Punxó de cap cònic	
Longitud: 4,35 cm		Diàmetre màx: 0,5 cm Diàmetre min: 0,45 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: No		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orifici no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça: Es tracta d'un petit fragment d'os treballat de 4,35 cm de llargada força malmès i de color marró. Té el cap cònic amb un diàmetre de 0,5 cm i poc a poc va disminuint el seu diàmetre fins a la part inferior de 0,45 cm. Només s'ha conservat la part superior, però s'ha pogut identificar com una agulla de cap cònic.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-026			
Any: 2011	Sector: 5 Àmbit: -	UE: 1141	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Primera meitat de segle III dC		Tipus d'UE: Rebliment d'un retall	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Cullereta	
Longitud: 7,2 cm Diàmetre màx: 0,45 cm Diàmetre min: 0,5 cm		Llargada cullereta: 2,15 cm Amplada cullereta: 2,2 cm	
Descripció de la peça: Es tracta d'un os treballat de color blanc marronós amb un acabat polit. Té una llargada de 7,2 cm i esta format per una tija d'un diàmetre de 0,45 i una cassoleta de 2,15 x 2,2 cm. Ambdues, estan enganxades per una motllura triangular. S'ha identificat com una cullereta, tot i que no s'ha conservat la tija complerta.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-027			
Any: 2011	Sector: 5 Àmbit: -	UE: 1141	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Primera meitat de segle III dC		Tipus d'UE: Rebliment d'un retall	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Punxó de cap cònic	
Longitud: 8,1 cm		Diàmetre màx: 0,6 cm Diàmetre min: 0,2 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: No		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orifici no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça: Es tracta d'un fragment d'os treballat de 8,1 cm de llargada força malmès i de color marró. Té el cap cònic amb un diàmetre de 0,6 cm i poc a poc va disminuint el seu diàmetre fins a la part inferior de 0,2 cm. S'ha conservat pràcticament la peça sencera, només hi falta la punta, és per això que s'ha pogut identificar com una agulla de cap cònic.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-029			
Any: 2013	Sector: - Àmbit: -	UE: 1201	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Tercer quart del segle I dC		Tipus d'UE: Nivell constructiu	
Estat de conservació: Fragment		Forma: <i>Acus crinalis</i> de cap oval	
Longitud: 3,6 cm		Diàmetre màx: 0,3 cm Diàmetre min: 0,2 cm	
Diàmetre del cap màx.: 0,5 cm Diàmetre del cap min.: 0,3 cm			
Orifici: No		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orifici no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça: Es tracta d'una peça sencera feta d'os treballat de color marronós amb un acabat polit. En la zona superior s'hi disposa un cap oval amb un diàmetre de 0,5 x 0,3 cm. La tija té una llargada de 3,6 cm la qual en la base del cap té un diàmetre de 0,2 cm i s'eixampla ràpidament a 0,3 cm i disminueix progressivament fins la punta amb 0,2 cm. S'ha interpretat com una agulla de cap esfèric tot i que li manca la part final.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-028			
Any: 2013	Sector: - Àmbit: -	UE: 1201	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Tercer quart del segle I dC		Tipus d'UE: Nivell constructiu	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Agulla de cosir amb perforació en vuit	
Longitud: 5,6 cm		Diàmetre màx: 0,3 cm Diàmetre min: 0,2 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: Sí		Diàmetre de l'orifici aïllat: -	
		Diàmetre orifici no rodons: 0,3 cm Llargada orificis no rodons: 0,1 cm	
Descripció de la peça: Es tracta d'un objecte fet d'os de color marró amb un acabat polit. La seva llargada és de 5,6 cm i té el cap punxegut i dos forats sobreposats de 0,3 x 0,1 cm. La tija des de la part superior (0,1 cm) es va fent cada vegada més gran fins a arribar a l'alçada del forat (0,3 cm) i es fa progressivament més petita (0,2 cm) fins arribar al final. Ha estat identificat com una agulla amb l'orifici en forma de vuit.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-052			
Any: 2014	Sector: - Àmbit: -	UE: 1165	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Post quem segle I dC		Tipus d'UE: Rebliment de pedres	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Agulla de cosir amb una perforació rectangular	
Longitud: 8,45 cm		Diàmetre màx: 0,5 cm Diàmetre min: 0,3 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: Sí		Diàmetre dels orificis aïllats: 0,15 cm	
		Diàmetre orifici no rodons: 0,2 cm	
		Llargada orificis no rodons: 0,4 cm	
Descripció de la peça: Es tracta d'un objecte fet d'os de color marró amb un acabat polit. La seva llargada és de 5,2 cm i té el cap cònic i un forat rectangular de 0,3 x 0,5 cm. La tija des de la part superior (0,45 cm) es va fent cada vegada més petita (0,35 cm) fins arribar a la punta. Ha estat identificat com una agulla amb l'orifici rectangular.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-059			
Any: 2014	Sector: - Àmbit: -	UE: 1165	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Post quem segle I dC		Tipus d'UE: Rebliment de pedres	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Agulla amb una perforació rectangular i dues circulars	
Longitud: 5,2 cm		Diàmetre màx: 0,45 cm Diàmetre min: 0,35 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: Sí		Diàmetre dels orificis aïllats: 0,15 cm	
		Diàmetre orifici no rodons: 0,3 cm	
		Llargada orificis no rodons: 0,5 cm	
Descripció de la peça: Es tracta d'un objecte fet d'os de color marró amb un acabat polit. La seva llargada és de 8,45 cm i té el cap cònic. S'hi troben dos forats de 0,15 cm i un rectangular de 0,4 x 0,2 cm. La tija des de la part superior (0,5 cm) es va fent cada vegada més petita (0,3 cm) fins arribar a la punta. Tot i que li falta la punta s'ha identificat com una agulla amb l'orifici rectangular i dues rodones.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-035			
Any: 2019	Sector: 5 Àmbit: 4	UE: 1534	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Tardoantic		Tipus d'UE: Nivell relacionat amb les termes	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Punxó amb el cap cònic	
Longitud: 2,7 cm		Diàmetre màx: 0,6 cm Diàmetre min: 0,55 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: Sí		Diàmetre dels orificis aïllats: -	
		Diàmetre orifici no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça: Es tracta d'un fragment d'os treballat de 2,7 cm de llargada força malmès i de color blanquinós. Té el cap cònic amb un diàmetre de 0,6 cm i disminueix fins a arribar al final de la peça 0,55 cm. S'ha conservat només la part superior de la peça, tot i això, s'ha identificat com una agulla de cap cònic.			
Observacions: Té un nivell de conservació dolent.			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-068			
Any: 2013	Sector: - Àmbit: -	UE: 1231	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Indeterminat		Tipus d'UE: Indeterminat	
Estat de conservació: Fragment		Forma: Agulla de cosir amb perforació rectangular	
Longitud: 8,25 cm		Diàmetre màx: 0,5 cm Diàmetre min: 0,25 cm	
Diàmetre del cap màx.: - Diàmetre del cap min.: -			
Orifici: No		Diàmetre dels orificis aïllats: -	
		Diàmetre orifici no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça: Es tracta d'un objecte fet d'os de color marró amb un acabat poc treballat. La seva llargada és de 8,25 cm i té el cap cònic i un forat rectangular de 0,3 x 0,5 cm. La tija des de la part superior (0,45 cm) es va fent cada vegada més petita (0,35 cm) fins arribar a la punta. Ha estat identificat com una agulla amb l'orifici rectangular.			
Observacions:			
Foto:			
			

Núm. Col·lecció: TERM-071			
Any: 2011	Sector: - Àmbit: -	UE: 1136	Núm. inv.: -
Cronologia del context: Segle III-IV dC		Tipus d'UE: Nivell de preparació d'una rasa de desguàs.	
Estat de conservació: Fragment		Forma: <i>Acus crinalis</i> de cap oval	
Longitud: 4,7 cm		Diàmetre màx: 0,3 cm Diàmetre min: 0,2 cm	
Diàmetre del cap màx.: 0,5 cm Diàmetre del cap min.: 0,3 cm			
Orifici: No		Diàmetre dels orificis aïllats: -	
		Diàmetre orifici no rodons: -	
		Llargada orificis no rodons: -	
Descripció de la peça: Es tracta d'una peça sencera feta d'os treballat de color marronós amb un acabat polit. En la zona superior s'hi disposa un cap oval amb un diàmetre de 0,5 x 0,3 cm. La tija té una llargada de 4,7 cm la qual en la base del cap té un diàmetre de 0,2 cm i s'eixampla ràpidament a 0,3 cm i disminueix progressivament fins la punta amb 0,2 cm. S'ha interpretat com una agulla de cap esfèric tot i que li manca la part final.			
Observacions:			
Foto:			
			

13. Annex 3 – Inventari del material

Jaciment	Zona	Any	Sector	Àmbit	U.E.	Cronologia UE	Descripció UE	Sigla	Núm. d'inv.	Núm. Frag.	Forma	Cronologia forma	Bibliografia
IESSO	Termes	2004	1	2	27	Indeterminat	Indeterminat	-	TERM-054	1	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2005	2	1	120	Mitjan I dC	Farciment constructiu al nord del mur de contenció de la terrassa al nord les termes, per d'aixecar el nivell de circulació de la terrassa inferior		TERM-005	1	Agulla indeterminada	Indeterminat	María AGUADO MOLINA, C. BANGO GARCÍA y Ofelia JIMÉNEZ CAÑIZOS
IESSO	Termes	2005	1	-	137	III dC	Nivell cendrós amb molta ceràmica, de rebliment d'una trinxera de saqueig de mur	-	TERM-004	3	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2005	3	4	273	Mitjan I dC	Farciment constructiu entre el mur de contenció de la terrassa nord i el límit nord de les termes, per d'aixecar el nivell de circulació	7 -	TERM-006	1	Dena	Indeterminat	McGregor, Brone antler ivory and horn
IESSO	Termes	2006	2	2	295	1a meitat I dC	Farciment constructiu entre el mur de contenció de la terrassa nord i el límit nord de les termes, per d'aixecar el nivell de circulació	-	TERM-002	1	Aplic de mobiliari	Indeterminat	BONE, M. O. (2013). Sobre un repertorio de objetos de hueso romanos del Norte de la Tarraconense: Los Bañales de Uncastillo (Zaragoza, España). <i>Habis</i> , 44, 115-139.
IESSO	Termes	2007	4	Pati, unitat 1	417	Post quem mitjan II dC	Rebliment d'un retall de funció indeterminada	-	TERM-030	5	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2007	4	Pati, unitat 1	417	Post quem mitjan II dC	Rebliment d'un retall de funció indeterminada	-	TERM-031	1	Agulla indeterminada		

Estudi d'indústria òssia en les termes de lesso amb perspectiva de gènere (s. I aC – II dC)

IESSO	Termes	2007	4	Pati, unitat 1	417	Post quem mitjan II dC	Rebliment d'un retall de funció indeterminada	-	TERM-032	1	Agulla de cosir amb perforació en vuit	I-VI	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Aguja y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2007	4	Pati, unitat 1	417	Post quem mitjan II dC	Rebliment d'un retall de funció indeterminada	-	TERM-033	1	Agulla de cosir amb perforació en vuit	I-VI	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Aguja y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2007	4	Pati, unitat 2	428	Mitjan segle I dC	Farciment constructiu de pati de la segona fase de les termes	-	TERM-007	1	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2007	4	12, Natatio	452	IV dC	Nivell d'ús a l'interior de la natatio, relacionat amb la reutilització de l'estructura en època tardoantiga	-	TERM-009	2	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2007	4	12, Natatio	452	IV dC	Nivell d'ús a l'interior de la natatio, relacionat amb la reutilització de l'estructura en època tardoantiga	-	TERM-010	1	Punxó amb cap cònic	II-IV	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Aguja y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2007	4	12, Natatio	452	IV dC	Nivell d'ús a l'interior de la natatio, relacionat amb la reutilització de l'estructura en època tardoantiga	-	TERM-011	1	Agulla de cosir amb perforació en vuit	II-IV	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Aguja y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.

Estudi d'indústria òssia en les termes de lesso amb perspectiva de gènere (s. I aC – II dC)

IESSO	Termes	2007	4	12, Natatio	452	IV dC	Nivell d'ús a l'interior de la natatio, relacionat amb la reutilització de l'estructura en època tardoantiga	-	TERM-012	1	Acus crinalis amb cap esfèric	I-IV	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2007	4	12, Natatio	452	IV dC	Nivell d'ús a l'interior de la natatio, relacionat amb la reutilització de l'estructura en època tardoantiga	-	TERM-013	1	Acus crinalis amb cap esfèric	I-IV	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2008	4		471	Mitjan I dC	Refacció del nivell de circulació de la zona del pati de la segona fase de les termes	-	TERM-008	1	Dena	Indeterminat	McGregor, Brone antler ivory and horn
IESSO	Termes	2008	5		500	Contemporània	Nivell superficial	-	TERM-041	1	Mà nec	Indeterminat	McGregor, Brone antler ivory and horn
IESSO	Termes	2008	5		539	IV dC	Nivell d'abandonament del l'entorn de les termes	-	TERM-040	2	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2008	5		561	Finals IV dC	Nivell d'abandonament del l'entorn de les termes	-	TERM-016	1	Ligula (cosmètica i/o medicina)	I-II	Mezquíriz, M. Á. (2009). Producción artesanal romana:: objetos de hueso encontrados en yacimientos navarros. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (21), 161-198.
IESSO	Termes	2008	5		561	Finals IV dC	Nivell d'abandonament del l'entorn de les termes	19	TERM-014	1	Ligula (cosmètica i/o medicina)	I-II	Mezquíriz, M. Á. (2009). Producción artesanal romana:: objetos de hueso encontrados en

Estudi d'indústria òssia en les termes de lesso amb perspectiva de gènere (s. I aC – II dC)

													yacimientos navarros. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (21), 161-198.
IESSO	Termes	2008	5		561	Finals IV dC	Nivell d'abandonament del l'entorn de les termes	-	TERM-015	1	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2008	5		566	Finals IV dC	Nivell d'abandonament del l'entorn de les termes	-	TERM-042	1	<i>Acus crinalis</i> amb cap oval	I-VI	Sarriás, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Aguja y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2008	5		566	Finals IV dC	Nivell d'abandonament del l'entorn de les termes	-	TERM-043	1	<i>Acus crinalis</i> amb cap oval	I-VI	Sarriás, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Aguja y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2008	5		566	Finals IV dC	Nivell d'abandonament del l'entorn de les termes	-	TERM-044	1	<i>Acus crinalis</i> amb cap esfèric	I-IV	Sarriás, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Aguja y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2008	5		583	Indeterminat	Indeterminat	-	TERM-045	2	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2008	5		585	Post quem finals II dC	Estrat de pedres a la boca del forat de desguàs a l'exterior de la natatio	-	TERM-039	1	Agulla indeterminada	Indeterminat	-

Estudi d'indústria òssia en les termes de lesso amb perspectiva de gènere (s. I aC – II dC)

IESSO	Termes	2008	4		592	Indeterminat	Indeterminat	-	TERM-017	1	Agulla de cosir amb perforació rectangular	I-II / II-IV	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Aguja y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2008	4		595	Època d'August	Nivells d'ús contemporanis a la primera fase de les termes, a la zona del futur pati de la segona fase	-	TERM-018	1	<i>Acus crinalis</i> de cap decorat	Indeterminat	María AGUADO MOLINA, C. BANGO GARCÍA y Ofelia JIMÉNEZ CAÑIZOS
IESSO	Termes	2008	4		597	Indeterminat	Indeterminat	-	TERM-019	1	Tija de cullereta	I-II	María AGUADO MOLINA, C. BANGO GARCÍA y Ofelia JIMÉNEZ CAÑIZOS
IESSO	Termes	2008	5		607	IV dC	Nivell d'abandonament del l'entorn de les termes	-	TERM-049	2	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2008	4		630	s. I dC	Indeterminat	2 -	TERM-020	1	<i>Acus crinalis</i> amb cap esfèric	I-IV	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Aguja y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2008	5		649	Tardoantiga	Rebliment de fossa relacionada amb la zona d'enterrament tardoantiga, amb predomini de restes faunístiques, amb diversos cranis d'ase, i un crani humà	-	TERM-047	1	Punxó amb cap cònic	II-IV	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Aguja y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.

Estudi d'indústria òssia en les termes de lesso amb perspectiva de gènere (s. I aC – II dC)

IESSO	Termes	2008	5	649	Tardoantiga	Rebliment de fossa relacionada amb la zona d'enterrament tardoantiga, amb predomini de restes faunístiques, amb diversos cranis d'ase, i un crani humà	-	TERM-046	1	Punxó amb cap cònic	II-IV	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2008	4	653	3er quart I dC	Nivell de recreixement relacionat amb la construcció de la segona fase de les termes	8	TERM-021	1	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2008	4	661	Tardana	Rebliment del saqueig de la claveguera que travessa el pati de les termes	-	TERM-023	1	Agulla de cosir amb perforació rectangular	I-II / II-IV	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2008	4	661	Tardana	Rebliment del saqueig de la claveguera que travessa el pati de les termes	-	TERM-022	1	Agulla de cosir amb perforació rectangular	I-VI	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2008	5	740	Últim quart I dC	Indeterminat		TERM-024	1	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2008	5	743	Últim quart I dC	Indeterminat	7	TERM-025	1	Acus crinalis amb cap oval	I-VI	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Agujas y punzones de hueso

Estudi d'indústria òssia en les termes de lesso amb perspectiva de gènere (s. I aC – II dC)

													de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2008	5		748	Indeterminat	Indeterminat		TERM-064	1	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2009	5		586	IV-V dC	Nivell de terres que cobria l'estrat de pedres UE 585, a la zona de desguàs de la natatio, d'abandonament	-	TERM-037	2	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2009	5		586	IV-V dC	Nivell de terres que cobria l'estrat de pedres UE 585, a la zona de desguàs de la natatio, d'abandonament	-	TERM-038	1	Punxó amb cap cònic	II-IV	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2009	5		747	Indeterminat	Indeterminat		TERM-051	1	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2010			897	Últim quart I dC	Nivells de runa de reblliment de l'antiga claveguera de les latrines les termes que la inutilitzen	37	TERM-003	1	Agulla de cosir amb perforació rectangular	I-II / II-IV	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2010	4		952	Primers decennis I dC	Nivell de terraplenament de les estructures republicanes, relacionat amb les reformes urbanístiques de la zona del cardo republicà posteriorment ocupat pels jardins		TERM-050	1	Agulla indeterminada	Indeterminat	-

Estudi d'indústria òssia en les termes de lesso amb perspectiva de gènere (s. I aC – II dC)

IESSO	Termes	2011	5		1141	1a meitat III dC	Rebliment d'un gran retall, fet al sector de les termes, un cop abanonades, i que afecta parcialment el pou dels jardins		TERM-057	1	Punxó amb cap cònic	II-IV	Sarriás, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2011	5		1141	1a meitat III dC	Rebliment d'un gran retall, fet al sector de les termes, un cop abanonades, i que afecta parcialment el pou dels jardins		TERM-055	1	Objecte indeterminat	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2011	5		1141	1a meitat III dC	Rebliment d'un gran retall, fet al sector de les termes, un cop abanonades, i que afecta parcialment el pou dels jardins		TERM-056	2	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2011	5		1141	1a meitat III dC	Rebliment d'un gran retall, fet al sector de les termes, un cop abanonades, i que afecta parcialment el pou dels jardins	51	TERM-026	1	Cullereta	I-II	Mezquíriz, M. Á. (2009). Producción artesanal romana:: objetos de hueso encontrados en yacimientos navarros. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (21), 161-198.
IESSO	Termes	2011	5		1141	1a meitat III dC	Rebliment d'un gran retall, fet al sector de les termes, un cop abanonades, i que afecta parcialment el pou dels jardins	52	TERM-027	1	Punxó amb cap cònic	II-IV	Sarriás, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2011	3		1184	Últim quart I dC	Indeterminat		TERM-048	1	Agulla indeterminada	Indeterminat	-

Estudi d'indústria òssia en les termes de lesso amb perspectiva de gènere (s. I aC – II dC)

IESSO	Termes	2012	5		1194	post quem mitjan II dC	Nivell de rebliment/abandonament d'un dels estanys dels jardins al nord de les termes		TERM-058	1	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2013			1201	3er quart I dC	Nivell constrictiu posterior als estanys, per aixecar la cota d'ús dels jardins	-	TERM-028	2	Agulla de cosir amb perforació en vuit	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2013			1201	3er quart I dC	Nivell constrictiu posterior als estanys, per aixecar la cota d'ús dels jardins	-	TERM-029	1	<i>Acus crinalis</i> amb cap oval	I-VI	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2013			1201	3er quart I dC	Nivell constrictiu posterior als estanys, per aixecar la cota d'ús dels jardins	-	TERM-030	1	Agulla indeterminada	I-VI	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2014			1165	Post quem finals I dC	Rebliment de pedres del forat d'espoli de la claveguera de les latrines		TERM-060	3	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2014			1165	Post quem finals I dC	Rebliment de pedres del forat d'espoli de la claveguera de les latrines		TERM-061	1	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2014	5		1165	Post quem finals I dC	Rebliment de pedres del forat d'espoli de la claveguera de les latrines		TERM-059	1	Agulla de cosir amb una perforació rectangular i dues rodones	III-IV	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.

Estudi d'indústria òssia en les termes de lesso amb perspectiva de gènere (s. I aC – II dC)

IESSO	Termes	2011			686	III dC	Rebliment de pedres de la rasa de desguàs tardana de la natatio de les termes		TERM'065	2	Agulla de cosir amb perforació rectangular	I-II / II-IV	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2018			686	III dC	Rebliment de pedres de la rasa de desguàs tardana de la natatio de les termes	26	TERM'053	1	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2019	6		1534	Tardoantiga	Nivell antròpic, amb pendent, possiblement relacionat amb la recuperació de blocs constructius de l'edifici termal abandonat		TERM'035	1	Punxó amb cap cònic	II-IV	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2022	5		1852	Indeterminat	Rebliment feet amb terres amb carbonets i cendres, d'una fossa de tendència circular, a l'espai al nord dels jardins	4	TERM'036	1	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2009			897	Últim quart I dC	Nivells de runa de rebliment de l'antiga claveguera de les latrines les termes que la inutilitzen	36	TERM'066	1	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2014			1231	Indeterminat			TERM'067	1	Agulla indeterminada	Indeterminat	-
IESSO	Termes	2014			1231	Indeterminat			TERM'068	1	Agulla de cosir amb perforació rectangular	I-II / II-IV	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESSO	Termes	2011			1134	III-IV dC	Nivell de preparació de l'estrat de circulació associat amb la rasa de desguàs a l'entorn de les		TERM'069	2	Objecte indeterminat	I-II / II-IV	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Agujas y punzones de hueso

Estudi d'indústria òssia en les termes de lessos amb perspectiva de gènere (s. I aC – II dC)

							termes, un cop abandonades						de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESO	Termes	2011			1134	III-IV dC	Nivell de preparació de l'estrat de circulació associat amb la rasa de desguàs a l'entorn de les termes, un cop abandonades		TERM'071	1	<i>Acus crinalis</i> amb cap oval	II-IV	Sarrías, M. I. T., & Urmeneta, M. U. (1985). Agujas y punzones de hueso de época romana en Navarra. <i>Trabajos de arqueología Navarra</i> , (4), 187-226.
IESO	Termes	2011			1134	III-IV dC	Nivell de preparació de l'estrat de circulació associat amb la rasa de desguàs a l'entorn de les termes, un cop abandonades		TERM'070	1	Agulla indeterminada	Indeterminat	-